

ТУРСУНОЙ СОДИҚОВА

ЭЛ УСТОЗИМ

Адабий талқинлар

ТОШКЕНТ «МАЪНАВИЙТ» 1997

Мазкур рисолада шоира, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими Турсуной Содиқованинг Эркин Воҳидов шеърляти ҳақидаги илмий-адабий излавишлари жамланган.

Китобда шоир ижодидаги Алишер Навоий ва фольклор аъвалари, Э. Воҳидов шеърлятининг ўзига хослиги ҳақида фикр юртылади.

Адабиёт маънавий эҳтиёжин қондирувчи чашма эканлиги, инсон руҳий оламининг турфа ранглирини акс эттирувчи кўзгу эканлиги ҳалқчил руҳ ва бадий услубда талқин этилган. Миллий феълимиздаги афзалликлару миллий маънавиятимиз муаммоларининг шеърлятдаги бадий инъикоси таҳлил қилинган.

С 76

Содиқова Т.

Эл устозим: Адабий талқинлар. — Т.: «Маънавият», 1997. — 64 б.

83.3Уз

С $\frac{4702620204-6}{M 25 (04)-97}$ 6—97

© «Маънавият», 1997

ЭРКИН ВОҲИДОВ ШЕЪРИЯТИДА ФОЛЬКЛОР АНЪАНАЛАРИ ВА ИНСОН ТАСВИРИ

Эркин Воҳидовнинг дастлабки овози шундай тиниқ, шундай дилкаш янградик, китобхон бирдан ҳушёр тортиб тинглади. Бу сўлим, яп-янги овоз ҳаммага хуш келди. Унинг «Пўлат», «Қамтарлик ҳақида», «Шеър ва шахмат», «Кутиш соатлари», «Бош тебратар соат кафгири» шеърлари ўша йилларда анчагина русум бўлган баландпарвоз шеърлар ичида жуда қадрли туюлиб кетди. Уларда ажиб тиниқлик, тасвирда соддалик ва ғоят майин мусиқа мужассам эди. Бу шеърлар ҳайқириқбозликдан, китобхон билан осмондан келиб гаплашишдан кўра маҳорат ва самимият билан айтилган қатра шеър устун эканлигини исботлади. Қаердадир ўқигандим, оддийлик-чўққи, ҳар қандай ҳақиқат оддийликда намоён бўлади, деб. Бу гап чандон ростдир: гарчи чўққиға ҳамма етиб боролмаса-да, у ҳаммага кўринади. Кимлардир унга етмоқ учун умр бўйи заҳмат чекади, аммо шундай ижодкорлар учрайдики, ундай юксакликларни забт этиш уларнинг тугма имкониятида бўлади. Эркин Воҳидов ана шундай шоир. У турли-туман шеърний ребуслар билан асабларни исканжага олмайди. Нафсламбирини айтганда, яшаш мураккаблашган, илм-фан тараққий этган, инсон ақли таравглашиб, шоир тили билан айтганда, «эрталаб мағзинг билан кетиб, кечқурун пўчоғинг қайтадиган» долзарб даврда бирдан, беихтиёр оддийликни соғиниб кетасан. Шоирнинг дастлабки шеърларидаёқ кўринган халқона оддийлик унинг шу кунга қадар бўлган ижодида ҳам ўзига хос фазилат бўлиб сақланмоқда.

«Ки бир парча этдир бадансиз кўнгил», — дейди Алишер Навоий. Дарвоқе, инсондан айру тушса, юрак бир парча эт, холос. У инсон ихтиёридагина оламдан-да катта оламга, туйғулар тилсимотиға айланади. Бу тилсимотнинг калитини топиб, уни сеҳрли лавҳаларда китобхонга таржима этиб берувчи — шеърият.

Эркин Воҳидовнинг асосий маслағи одам аталмиш сирли дунёнинг иқлимига кириб боришидир. Ўзга сайёраларга интилишдан кўра, инсоннинг ички имкониятла-

рини кашф этишга тутунмоқ керак, дея ният қилади, шоир.

Шеърний иқтидор ҳақида сўз кетар экан, Эркин Воҳидов шундай дейди: «Истеъдод шами шундайки, у билан ижодкор ҳам ўз йўлини кўриб, ёритиб боради, ҳам шам кўтариб бораётган кишини одамлар кўради». Бу шам китобхон кўнглига ҳам ёғду беради. Шоир шахсининг ўзи алоҳида бир дунё: унинг юраги ҳам, қўллари ҳам, кўзлари ҳам сирли бир қудратга эга — сен туймаганингни туяди, кўрмаганингни кўради. Кўрганда ҳам нуқтадеккина қорачиғида оламнинг ўнгу терсини яхлитлигича кўради. Унинг сеҳрли таёқчаси оддий нарсалардан мураккаб фалсафа ясайди: рўпарамиздаги чойнак мисолида тумшуги кўтарилган, аммо обрўсиз манманликнию ийёла мисолида эса ҳамиша оддий, ҳамнаша хокисорлиги учун элнинг қўлидан тушмагучи камтарликни кўради... Металлнинг маълум бир турини «пўлат» деймиз. Шоир уни жаҳонгир даражасига кўтаради: буюкларнинг пўлат пероли дастхати билан битилган ғоялар дунёни забт этмоққа қодирдир... Шоир ўзидан ҳам катта чўлни ортмоқлаб, ғайрат билан тинимсиз югуриб, қишининг ғамини тортаётган чумолини кузата туриб, уни тиниб-тинчимас инсонга қиёс этади. Мўъжазгина жисми билан буюк воқеаларга муаллиф бўлаётган фидойи, меҳнаткаш инсон ҳақида:

Йўқ,

Одам аждоди бўлмаган маймун,
Чумолидан яралган инсон. —

деб бадий умумлашма ясайди. Шоирнинг фикрича, одам сирли бир дунё, дунё эса унинг олдида бир зарра, холос. У инсонни алоҳида ўринга қўйиб севади, табиатнинг энг буюк ва энг гўзал яралмиши деб сайлайди:

Мулки борлиқ ичра бир маҳал
Қўрқисзгина олам яралган,
Бермоқ учун оламга сайқал,
Олам аро одам яралган.

Дарҳақиқат, олам одамдан сайқал топди. Инсоният дунёни қайта-қайта қурмоқда, ақл-заковати турфа мушкулни ечишга қодир. Аммо, афсуски, у ўз-ўзини танишга

ожиз. Вақти келса, ўзига кучи етмайди. Ўзини енга олмайд қолади.

Шоир асардан-асарга улғайиб борар экан, инсон ҳақидаги қайғуришлари ижодининг биринчи чизигига ўта боради. Дунёнинг-да ярми ёруғ, ярми қоронғу бўлгани каби инсоннинг ботиний ва зоҳирий оламида яхшилик билан бирга ёмонлик аломатлари ёнма-ён яшайди. Муътабар ва қодир инсон гоҳида ўз вужудидаги кичик бир иллат дастидан ниқирозга юз тутади, ўз бахтсизлигини ўзи яратади. Бу дунёни дунё қилган-ку инсон, аммо вайрон қилиш ҳам ҳаминиша унинг қўлида бўлиб келди. Шоир хавотир билан бонг уриб, дунёни таниб, ўзини танимаган одамларни ҳушёрликка чақиради. Бир оний гафлат, бир оний бепарволик, озгина манманлик, озгина манфаатпарастлик ҳам улкан ютқазинларга пойдевор эканлигини безовталаниб сўзлайди. Шоир энди аввалгидай қимтиниб, ийманиб эмас, очиқ куюнчаклик, дангаллик ва ҳарорат билан ёзади. Давр зиддиятларидан безовталиқ, жамият ҳаётидаги каму кўстларга масъуллик, замин ташвишларига чора излаш ҳисси шоирни қўлга қалам олишга мажбур қилдими, шоир ижодида пражданлик руҳининг тантанаси шу.

Эркин Воҳидов инсон руҳиятининг жами мураккабликларини тадқиқ этишда ғоят самарали йўлдан борди — халқ оғзаки ижодидан унумли фойдаланди. Зеро, фольклор халқнинг миллий жавоҳирлар сақланадиган сандиғидир. Миллий сўз санъатининг энг қуюқ ранглари халқ оғзаки ижодида мужассамдир.

Қуёш, сув, ҳаво каби неъматлардан ҳамма замонда ҳамма авлод бирдай баҳраманд бўлиб келганидай, халқ оғзаки ижоди барча давр адабиётларининг кераги бўлиб яшади. Турли адабиётларнинг шаклланишида бир томондан ижтимоий-тарихий шароит, иккинчи томондан халқ оғзаки ижоди муҳим омил бўлиб келди.

Ҳаётда инсон оламига тааллуқли барча ранглар аралаш ҳолатда мавжуддир. Оқ, қизил, яшил, қора рангларни алоҳида ажратиб кўрсатилганда диққатни тортиб, кўзни олгани каби, яхшилик ва ёмонлик, хиёнат ва поклик, гўзаллик ва хунуклик сингари хислатларни тиниқ, алоҳида рангларда кўрсата олувчи кўзгу фольклордир.

Ибрат ва ўғит, орзу ва тасалли акс этган бу кўзгу тарих давомида инсонлар билан бақамти яшаб келмоқда. Фольклорнинг замонавий адабиёт оламинан ўзига

муносиб ўрин олаётгани ҳақиқатан ҳам эътиборга сазовор ҳодисадир. Бу ҳодиса пировард натижада бадий тафаккур тараққийнинг узлуксиз давомдорлигини таъминловчи омиллардан бири бўлиб ҳисобланади.

Эркин Воҳидов шеърятига назар ташлар эканмиз, ижодининг дастлабки даврларига нисбатан кейинги ёзган асарларида фольклорга қайта-қайта мурожаат этгани маълум бўлади. Бу шоирдаги тобланиш ва унинг бадий-эстетик қарашларининг юксалганидан далолатдир. Фольклорга тааллуқли муаммолар ҳамisha адабиётнинг халқчиллиги учун кураш тарзида намоён бўлади. Эркин Воҳидов шеърятини—халқчил шеърят. Шоир ижодидаги реализм, бадийлик, анъанавийлик, миллийлик ва умуминсонийлик каби муҳим ғоявий-эстетик ўлчовлар замирини халқчилликсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Шоирнинг дастлабки овозиёқ оқинлар сасига уйқаш эшитилган эди. Қисқа туроқли мисралар, уларнинг маснавий тарзда қофияланиши, танланган сўзларнинг юмшоқ, тиниқ ва жарангдорлиги халқ достонларидаги кабидир. Шеърининг туб-тубидан эшилиб, ҳимарилиб чиқадиган шарқона мусиқа шоир шеърятининг гултож фазилатидир. Нозик қочиримлар ҳам, юмор, ўғит ҳам, шарқона андишаю теран фалсафийлик ҳам, ҳатто ўткир танқид ҳам халқ қўшиқларидаги каби беозор, ўйноқи, таъсирчан ифодаланади. Шоир юмор (масхара, пичинг, қочирим, киноя, тағфил, заҳарханда...) сатира, масал, ҳикоят, мақол ва ҳикматлардан, латифа, эртак, афсона ва ривоятлардан муваффақиятли фойдаланган.

* * *

«ЮМОРГА мойил кишилар — юксаклик, олижаноблик, ахлоқийликнинг бутун улуғворлигини ва ҳамма қадр-қимматини тушунадиган, уларга нисбатан эҳтиросли муҳаббат билан руҳланган кишилардир. Улар ўзларида кўп олижаноблик, кўп ақл, соф инсоний фазилатлар ҳис этадилар, шунинг учун ҳам ўзларини ҳурмат қиладилар ва севадилар. Аммо юморга мойил бўлиш учун бунинг ўзи етарли эмас. Юморга мойил кишилар — позиктаъб, таъсирчан, салга ғаши келадиган ва айни замонда кузатувчан, одил, бегараз табиатли кишилардир — улар назаридан икир-чикирлар, ярамас-

лик, ифлослик, арзимаслик, тубанлик, пасткашликнинг ҳеч бири яшириниб қола олмайди»¹.

Халқимиз ҳазил-мутойбага мойил, суҳандон халқ. Эркин Воҳидовнинг ҳам ҳар икки шеърининг биттасида албатта ўйноқи юморнинг у ёки бу тури кўз қисиб туради. Унинг шеърларида ўзбек юморининг миллий негизи моҳирона ўз ифодасини топган. Халқимиз орасида рақибини юмор билан мот қиладиган, кулиб туриб айтган икки оғиз сўзи билан рақибининг елкасини ерга теккизадиган лутфи ўткир кишилар истаганингизча топилади. Уларнинг ним кулгусию қочиримида, сўз ўйнида яширинган «палахмон тошлари» тўппа-тўғри нишонга тегаверади. Профессор Е. Э. Бертельс ҳам «Лисонут-тайр» ҳақида тан бериб шундай ёзган экан: «Навойи достонини қанча кўп ўқисам — у мени шунча мафтун этарди; у ўзининг инсонийлиги, мулоим, илиқ типик турк юмори билан мафтун этарди» (Е. Э. Бертельс. Избранные труды. «Наваи и Джами», стр. 450). Эркин Воҳидов шериятининг зуваласи ҳам ўша мерос — турк юмори билан йўғрилгандир.

Мунаққидлар таъкидлаганидек, у дастлаб адабиётга лирик шоир сифатида кириб келди. Ҳаётнинг гўзал лаҳзаларини, инсон табиятининг хуш жиҳатларини хуш суратларда кўрсатди. Ташвиш чеккулик нуқталар ҳақида ҳам беозор йўсинда, енгил шаъма, қочирим билан гапирди. «Фурсат—олтин...», «Бош тебратар соат қафгири», «Кун ўтганда», «Учи тугук дастрўмол» каби шеърларида бир тутамгина умрнинг қадрига етмаётган инсоннинг, кунларини олтиндай сочиб бораётган, керак билан нокеракни ажрата билмаётган инсоннинг ташвишини чекди. Аммо шеърдан шеърга ўтган сари шоирда бетоқатлик, куюнчаклик ортиб борди. Энди унинг ёзганларида юморнинг киноя, заҳарханда усулларини учрата бошлаймиз. «Зангори шуълалар» шеърда пиллақуртдай ўз қобиғига ўралиб, маънавий дунёси тобора торайиб бораётган инсонлар ҳақидаги қайғуриш битилган. Ёруғ жаҳоннинг қуёшию ойини, муаттар замин тароватини, ғанимат умр сурурини телевизорнинг зангори шуълаларига алмаштириб юбораётган ғофиллик картинасини чизади. Бейхтиёр ўша нотавон ўзинг бўлиб туюлади. Зиндан мулзамлик тортасан. Чунончи, қуйма

¹ Чернышевский И. Г., Полн. собр. соч. II том, М., 1949, 188—189-бетлар.

сатрли, танбеҳлари пишиқ «Ёш шоирларга» шеърида ҳазилга муносиб шакл бичилган. Аммо бу шириқ ҳазилнинг таги зилдан-зил. Қумурсқамисол турмуш ташвишлари арслонни ҳам еб тугатади. Инсонда ички имконият чексиздир. Мушкулотнинг зўри шундаки, қўлинг-да, қалб қўрингда, ақлинг-да яратиш, ижод лаёқати. Қодирлик туйғуларини ҳис этиб турасану, умр ел каби учиб бораётган бўлади, қўл-оёғинг ўтар-кетар ташвишлар занжирига банди! Шоир шу тарзда инсон иқлимини кашф эта боради.

«Болалар» шеърида енгил шаъма бор. Катталарга шарқона ҳурматни сақлаган ҳолда танбеҳ изҳор қилинади. Аммо бу танбеҳни ҳаргиз малол олмайсиз. Бу турдаги шеърларнинг ҳазм бўлиши осон. Лекин ўйлари узун, таъсири давомлидир:

Бизлар данак талашсак боғда
Хипчин олиб қувасиз бизни.
Сизлар курси талашган чоғда
Қим турғазар бурчакка сизни!

«Армон» номли бу шеърга эътибор беринг.

Кеча керак бўлдинг
Болалик чоғим!
Сенга қўл узатдим,
Йўқ,
Етолмадим.
Ошкора фирромлик қилди
Уртоғим —
Мен: бор, ўйнамайман,
Деб кетолмадим.

Ҳазилнамо бу шеърда инсон руҳиятининг ғалат бир жиҳати чизилади: инсон билимсиз, тажрибасиз бўлмиш болаликда эмас, оқу қора борасида малакаси ошгач, ёшига ёш, ақлига ақл қўшилгач, гуноҳлар содир этади. «Ошкора фирромлик қилди ўртоғим, мен: бор ўйнамайман, деб кетолмадим» сатрлари гўзал бадий ифодадир. Инсонликнинг ажиб жиҳати ҳам шуки, фирромликлардан шартта воз кечиб кетиб бўлмайди. Яхшилик билан ёмонлик ҳамиша бир-бирига уланиб, бирини бири яратиб ва ўзаро курашиб яшайди. Журъат ва имон сусайганда «оқсоқол» қиёфасидаги («Оқсоқол» шеърига ишора) худбинлик дунёга келади.

«Оқсоқол»ларнинг қилмишлари ўз навбатида, эр-ка ташналик, исён каби шарофатли туйғуларнинг яралишига сабаб бўлади.

Энди бу шеърлар кишини шундай саволга толдиради: инсон яхшилик содир этиши учун ёмонликни кўриб туриши шартми?!

Мана бу кичик шеърнинг маъносига қарайлик:

У дунёга келиб ташвишнинг
Орқасидан елиб-югурди.
На сўнгига етолди ишнинг,
На дунёни англаб улгурди.
Охир бир кун,
Ақли тўлгач, у
Ўз жонининг қадрига сди,
Бор-эй, дея қўл силтадию,
Бу дунёни ташлади-кетди.

Бу шеър шоирнинг вақт ҳақидаги шеърларига ҳамоҳангдир. Фурсат — бу тинмай югураётган соат мили, физиллаб балқиб ва ботиб тургувчи Ой ва Кун, кўз очиб юмгунча алмашинаётган фасллардир. Фурсат — бу кечагина кўз олдинда югуриб юрган болакайнинг бугун сочларига кўниб турган қиров. Умрнинг чархпалаги тинмай айланади, сенинг қалбинг эса тўла неъмат, аммо бировга илинишга шошилмайсан. Олам тўла ёруғлик ва нашъа — ундан баҳра олишга ошиқмайсан. Бармоқларинг камоли мўъжиза — унинг-ла заминни безаб кетмоққа тутунмайсан. Унинг ўрнига сен майда ташвишларга таланиб, дунёнинг у бурчагидан думалаб кириб, бу бурчагидан думалаб чиқиб бормоқдасан. Ахир, ҳой инсон, дунёга келиб не маслак тутдинг?!... Мана шундай тафтиш қилади руҳингни бу шеърлар. Уйғон, дея чорлайди.

«Замин сайёраси» номли шеърда ҳам доира ичида югураётган олмахондай жазава билан яшаётган инсонга ўткир писанда мужжасам.

«Ихлос» номли шеър ортинқча чўзилиб кетгандай. Аммо унда асримиз кишининг яна бир муаммоли феъли акс эттирилган: ҳали кўзи очилмаган буюк иқтидор эгаси қишлоқдан шаҳарга таянч ва ривож излаб келади. У йиллаб ҳаёлан топинган «даҳо»нинг эшигини тонгда келиб қоқади. Аммо шуҳрат мартабаси ва бойликдан чарчаган «даҳо» «кечроқ келинг» дейди-да, унинг

юзига эшик ёпади. Шу зарб ихлос ва ҳавас билан келган буюк бир истеъдодни сўндиради. Шеърнинг биринчи ва сўнгги қаторида «на мартаба, на бойлиги бор эди унинг» деган жумла такрорланади. Даврнинг хаста жойи шуки, ихлос ва эътиқод ҳалокат ёқасида, пулу мартаба камёб иқтидорларни нобуд қилмоқда. Ҳамма замонларда халқ олтин-кумушлари билан эмас, шоир айтмоқчи, даҳолари билан улуғланади. Афсус-ла ўйлайсиз: ҳадсиз зару сийм яратолмаган мўжизани ўша икки даҳо бирикканда яратар эди, эҳтимол?!

Ихлоснинг сиишидан, эътиқоднинг майдаланишидан ва бунинг касридан халқ маънавиятининг забунлашувидан хавотир олган шоирнинг «Қуллуқ қил демасман» деб бошланадиган шеъри давр кишиларига қалб мушоахатидай эшитилади:

...Қаддингни баланд тут,
Бўлма сертаъзим,
Чўққи бўлолмасанг, маҳкам қоя бўл.
Пиллапоя бўлдим сенга азизим,
Сен ҳам гал келганда пиллапоя бўл.

Поэтик ният истеъзо шаклида берилаяпти. Худди шу истеъзо сизнинг ўйларингизга ҳам ўтади, дилгирлик билан дейсиз: нечун гўзаллик гўзалликка, эзгулик эзгуликка ҳар донм ҳам пиллапоя бўлавермайди? Агар инсонга инсон, авлодга авлод, асрга аср оғишмай бир-бирига пиллапоя бўлганда эди! Афсуски, канда бўлмай, изчиллик билан содир бўлаверади бир офат мавжудки, бу — худбинликдир! У турли катта-кичикликда, гоҳ бахиллик, гоҳ ғофиллик, гоҳ разиллик суратида туғилади. У яхшилик билан яхшиликнинг уланишига, тозалик дунёсининг мустаҳкамланишига, маънавий камолотга монелик қилади. Қарабсизки, маънавий тараққиётда дарз кетиш, синиш, бир жойда депсиниш ёнги орқага кетишлар бот-бот юз бераверади.

Бизнинг асримизнинг ана шундай маънавий инқирози «Темиртан даҳолар» шеърида ўзига хос ифодалангандир: инсон излана-излана, ақл-заковат тўплай-тўплай, ижодкору бунёдкор бўлди. Аммо буни ҳали камолот деб бўлмас экан. Сабаби, анави турли-туман сандиқлар (машиналар) инсоннинг қўлидан келмаган қанчадан-қанча ҳисоб-китобларни очмоқда, ихтиролар қилмоқда. Бу — машина инсондан илгарилаб кетди деган

ни. Инсоннинг бу темир «даҳо»дан устуворлиги қаерда энди?!

Жавоб: инсонийликда! Яъни Меҳрда, Оқибатда, Саховатда! XX аср худди шу нарсаларга зор бўлиб турибди! Шеър инсон руҳиятининг заиф томонларини шу тарзда кашф этиб боради.

Юморда ҳикмат мўл. «Соф ҳавонинг фойдаси» деб номланган шеърнинг замирида оилавий бахтсизлик фожиаси чўкиб ётади...

... Улар гўшангадаёқ келишиб олишган — кимнинг жаҳли келса, тоза ҳавога чиқиб кетади. Шу ақида асосида улар умр бўйи бир-бирларини «ҳурматлаб» ўтиб бормоқдалар.... Бу ўйноқи, ҳазил асосига қурилган шеърни ғоят хушнуд, енгил кайфият билан ўқийсиз.

Ўқиб бўлиб туриб.... юрагингиз йиғлаб юборади — ҳаётда камми дейсиз бундай оилалар! «Қирқ йил хотин билан яшаган бўлсам, қирқ йил соф ҳавода кечди ҳаётим», — дейди лирик қаҳрамон. Беш йил эмас, ўн йил эмас, 40 йил-а! Бир томнинг тагида бир-бирини уқмай, бир-биридан безор бўлиб шунча йил яшашни айтинг! Ахир бу қирқ минг йилга сиққулик дард-ку! Оддий мусича жуфтини кузатинг — тинмай ку-кулаб роз айтишади, бирининг изидан бири қолмайди. Жуфти нобуд бўлган девор қавагидаги жонивор ҳам тонггача чирқиллаб йиғлайди. Ахир улар инсонлар-ку! Уларга орзуларга тўла юрак, заковат, инсоний имконлар берилган-ку! Мусичалар тил топишса-ю, қушни гапиртирган, ҳайвонни гапиртирган инсон бир уйда яшаб, бир-бири билан умр бўйи тил топишолмаса-я! «Душанбагача хайр» кинофильмида бир болакай «бахт нима?» деган саволга «агар сени тушунишса — шу бахт» деб жавоб ёзади. Бу бир дунё мазмунли таърифдир. Тушунмасликнинг энг кичиги бир оилани нобуд қилади, катта маънодаги бир-бирини тушунмаслик Ер шарининг ўз ўқи атрофида хотиржам айлланишига хатар солиб турибди. Оила жамиятнинг муқаддас ҳужайраси. Оилалар жамият номли денгизга келиб қуйиладиган беҳисоб булоқлардир. Денгизнинг софлиги учун булоқларнинг кўзи булғанмаслиги керак. Мазкур шеърда ғоят ширин юмор қатига яширинган инсон ички кечинмаларининг дилгир рангларини кўрасиз.

Эркин Воҳидовнинг «Тирик сайёралар» тўпламига кирган шеърларини кузатарканмиз, унинг пичинг, истеҳзо,

қочирим мавжуд шеърларига нисбатан, бешафқат сатирик чизгиларга бой шеърлар кўнайганини пайқаймиз. Уларда муайян ҳаётга сатирик муносабат, сатирик баҳо бериш, тасвирда сатирик усуллардан фойдаланиш тобора кучайиб боради.

Порахўрлик бор жойда фидойиллик, самимият ўлади. Таниш-билишчилик бағри кенгликни, мурувватни қуритади — ишудлик тўрда, истеъдод эса пойгакка сурилади. Масъулиятсизлик эса эзгу хислатдан маҳрумлик демакдир. Унинг учун гул сўлса нима? Одам ўлса нима? Эл-юрт назари нима деган гап? Оёғи юриб, юраги уриб турса бўлди! «Сен менга тегма» дейдиган масъулиятсизлар, «сенга ҳам бўлур яхши, менга ҳам ёмон бўлмас»ни шнор қилиб олган муросасоз тамаъгирлар бор жойда «тулкилар товукхоналарда қўнгил чоғлайди», «мушуклар уйқу билан, сичқонлар бугдой кемириш билан банд», «баланд сўриларни девпечаклар эгаллаган», «асал қутида эса қовоқ арилар ҳоким», энг даҳшатлиси, «уккилар булбулга қўшиқ ўргатади».

Алишер Навоийда шундай байт бор:

Беша шерни гар забун қилсанг, шижоатдан эмас,
Нафс итин қилсанг забун, оламда йўқ сендек шужо.

Яъни, нафс балосининг олдида тўқай шерининг фалокати ҳеч гап эмас. Ҳақиқий шижоатли бўлсанг, тўқай шерини эмас, мудҳиш нафсни тия бил. Эркин Воҳидов 70-йилларда ёзган «Манфаат фалсафаси» шеърисида шу ҳақда жони ҳалак бўлиб қайғурган эди. Манфаатпарастлик бор экан, тоға жинидан фойда кутади, яхшилик пулга сотилади, иқтидорга қараб эмас, қўлга қараб муомала қилинади. Қарабсизки, эзгулик оламини ушлаб турувчи Оқибат, Ҳимматга путур етади, миннат болалайди.

«Вируслар» шеърисида поэтик ниятнинг шифокорга мурожаат шаклида очилиши жуда ўринли топилган. Шеърни ўқир экансиз шоирдаги бетоқат туйғу сизга ҳам ўтиб боради: ахир қанчадан-қанча мушкулларни осон қилган инсон ўз феълисидаги манфур вирусларни йўқотишга наҳотки қодир эмас?! «Азойи танимизни қақшатаётган сохталик» вируслари, «юмалоқ худпарастликни келтириб чиқарувчи шарсимон» вируслар, «гепатитдан юз чандон хавфлироқ, олтин дарди каби сариқ», вирус, «мансаб савдосидек азалий» вирусларнинг ниҳоят-

да яшовчанлиги ва «мўминликнинг илиқ муҳити аро уларнинг яйраб кўнайиши»ни ўйлар экансиз, беихтиёр ўзингизда ҳам безовталик, қандай қилса, шу иллатларни йўқотса бўларкин, деган масъуллик пайдо бўлади. Кўнгилда ҳамият жуибушга келганини туясиз. Рухиятингизга қўзғолиш тушади.

«Максим Горький билан суҳбат» шеъри ҳам замона заълига қарши ёзилган. Агар инсон эътиқоддан айру тушса, унинг борар йўли ваҳшийлик эканлиги тайиндир.

Мен бугун қўрқмасман дин афъюнидан,
Худоси йўқлардан қўрқаман бироқ.

Шеърни ўқийсизу, хаёлан яна инсон иқлимини тафтиш этасиз: қарангки, одамзод фақат ўлимни олдидагина ҳаётнинг, трикликнинг қадрига ва маънисига етаркан. Муңчалар кеч? Унинг виждони, имони уйғониши учун ўлим хавфининг рўкач бўлиши шартми? Ҳамиша дўзаху жаннатни эслатиб тургани, кишиларни ўз-ўзини имтиҳон қилишга ундагани учун ҳам дин ҳамма замонларда яшовчи бўлиб келгандир?

Имон денг, виждон денг, майли отини,
Лекин одамзоднинг худоси бўлсин.

Эй ҳазрати инсон деб аталган инсонни Заиф! Наҳот, қўрқув ваҳшати остидагина тоза турсанг? Дунёни бошқаришда Ҳазрат бўлган инсон, ўзини идора қилишда ҳамиша Заиф бўлса, не тонг?

Шарқ халқ оғзаки ижодидаги сатирик образларнинг ўз-ўзини фойда этиш усуллари ҳам шоир ижодида ўз ўрнини топган. «Манфаат фалсафаси», «Сен менга тегма», «Ёмоннинг сўзи» шундай шеърлардир. Жумладап, «Ёмоннинг сўзи» шеърисида шоир муттаҳамликни ўткир яроққа айлантирган, қўлидаги имконини фойда манбаи деб билувчи, «яхши яшашнинг устаси фаранги» — ёмоннинг ўзини гапиртиради:

Сололмайсан бошимга соя,
Мендан ҳужум, сендан ҳимоя.
Дунё иши асли, шу ошнам.
Ёмондан даф, яхшидан чидам.
Сен яхшисан,
Мен ёмондурман,
Сен борсанки, мен омондурман.

Журъатсизлик, иродасизлик бор эканки, ёмоннинг куни туғаверади. У қўйинларга илондай қиради. Журъатсиз ожизларнинг раҳм-шафқати соясида бир куни у аждаҳога айланади-да, ўз раҳнамосининг «юмшоқ кўксига ўткир тишларини ханжардай санчади».

Аслида «Манфаат фалсафаси», «Сен менга тегма», «Ёмоннинг сўзи», «Вируслар» шеърлари замирида юлғичлик, худбинлик, манфаатпарастликни қоралашдай бир хил поэтик ният ётади. Аммо ҳар сафар ҳар хил шакл-шамойилда ва узлуксиз пайдо бўлаверадиган бу иллатлардан нафратланган шоир мазкур мавзуга такрор-такрор мурожаат этса-да, бу шеърларнинг ҳар биридан турлича завқ оламин. Бир поэтик ниятнинг бир муаллифининг ўзида бетакрор бадий суратларда ифодаланганининг ўзи қалам эгасининг новаторлигидан далолатдир.

Одамзод энг узоғи билан юз йил яшайди. Юз йил тарих ҳисобида кўз очиб юмгунча фурсат. Шоир олтмишинчи йилларда битган «Бош тебратар соат кафгири» шеъридаёқ инсон умрининг бебаҳо дақиқалари ҳақида безовта куй бошлаган эди. У шу кунгача бўлган давр мобайнида бу мавзуда гоҳ ширии луқма, гоҳ ширии қочирқиқ, гоҳ ётиқ насиҳат йўсинида талай шеърлар битди. Аммо унинг «Бонг уринг», «Мажлис қилинг» асарлари шу давр шеърятининг катта ютуқларидан бўлди. Шоир ижодида бурниш ясаган «Тирик сайёралар» китобини варақлар эканмиз, бу шеърлардаги шоир шахсини Данкога ўхшатгим келади: у вақт азиз, фурсат ғанимат дея бир гапирди, икки гапирди, қўйинг-чи, ўн гапирди. Йўқ, одамлар ҳануз ғафлатда! Сўнг шоир юрагини шартта узиб шеърига кўчирди-да, боқинг одамлар», дея бонг урди. Қарангки, шеърда ёнаётган шоир қалбининг алангаларидан шууримиз ёруғлашиб кетади. Қарасакки, умр деб аталган бебаҳо бойлигимиз ёнаётганини кўрамиз. Навқирон ўттиз ёшимиз, ишчан қирқимиз, ғанимат эллик ёшимиз ва юрагимизда яширин, аммо ҳали қоғозларга кўчмаган дурдона асарларимизнинг ёнаётганини кўрамиз. Бейхтиёр юрагимиз кўксимизга ботаётгандай оғриқ сезамиз.

Ҳақиқатан, умримизнинг талай қисми телеэкранлар қошида эриб кетади. Талай қисми мажлисларга ем бўлмақда. Иш жойларимизда ҳафтасига икки мажлис канда бўлмайди. Бир оғиз калом билан топшириш керак

бўлган вазифани ҳам, албатта мажлис қилиб, ҳайъат сайлаб айтиш шарт. Атрофга разм солсангиз, ҳеч ким ишдан безмаган, аксинча, ҳамма мажлисбозликдан, қоғозбозликдан безор. Бу қоғозбозликка ружу қўйган, кетма-кет келадиган тафтишчиларни айтмайсизми! Уларнинг дастидан «созанда созининг, шоир қаламининг, ишчи дастгоҳининг» ёнига боролмайди. Олим китоб очолмайди, тажриба ўтказмоққа фурсат йўқ — мажлис, комиссия, мажлис, комиссия! Шоир аччиқ пичинг билан дейди:

Белни боғланг, бу жаҳонни
Тўлдинг қоғоз билан,
Ўзни алданг, бўлмаганни
Бўлдинг қоғоз билан,
Иш билан шод этмангиз ҳеч,
Кулдинг қоғоз билан,
Қим қоғозбозликни суймас
Улдинг қоғоз билан,
Улмаса у ёки
Беҳуш бўлмаса, мажлис қилинг.

80-йилларнинг бошида ёзилган бу шеър дарҳол машҳур бўлиб кетди. Журъатли садодай янгради.

Тер тўкиб ризқ ундираётган, қадоқ қўллари билан юртни тўйғазаётган, кийинтираётган, заминнинг юрак уришини фақат ўзигина эшита биладиган, унинг дарду мушкулотини фақат ўзи кўтарадиган, заминдай сокин, заминдай хокисор, заминдай фидойи деҳқон учун «Бизлар ишляпмиз» шеъри гўзал бир таъриф бўлди. Бу ғоят ҳаққоний, заминий асар зум ўтмай халқ мулкига айланди.

Агар бу шеърга бугуннинг кўзи билан қарайдиган бўлсак, унинг бошқа бир томонлари ҳам бордай. Яъни: шоир бир томондан «қўлининг қадоғи бору, ишининг адоғи йўқ», техниккаю кимё тўла заводга айланган пахтазорнинг чангини ютган, пахтага қурт тушса, қўли билан терадиган, дўл урса, қайта-қайта чигит қадайдиган, йигирма тўрт соатлаб ишлаб, ҳафталаб уйига келмайдиган пахтакорнинг айнан туриш-турмушининг ойнадай акс эттиргани таҳсинга лойиқдир. Уша йиллар учун бу жасоратли чиқиш эди. Иккинчи томондан, «пахтакор касбининг шох-бутоғи йўқ, фақат меҳнатимиз сал ўзига хос», «бизлар ишляпмиз, бу меҳнат, холос», «елкада-

ги юк у — бизларга мерос, асалари учун «балли» не даркор», «энгил мой, кўнгилда моторга ихлос. Лекин биз хурсандмиз шунисига ҳам», «турмушимиз, кўриб турибсан, мана, кетмас давлатимиз — феълимизга мос» каби мисраларда замонасозлик унсурлари ҳам мавжуд, қолаверса, бироз малолли фикрларга ҳам ўхшаб кетади: ўша йиллардаги деҳқоннинг-ку ҳаёти қул ҳаётидан ҳам чатоқ экан, шоирнинг «бизлар ишляпмиз, бу меҳнат, холос», деб таъкидлашида пешонангга битилгани шу, чидайсан-да, мазмунидаги хитобни оғринмай тан олиш борга ўхшайди. Аммо «тўтигуфтор» мухбирга қарата айтган:

«Пахта ишқи» дединг,
Бу ишқмас, инон,
Пахта жононамас, гул ҳам эмас ул.
У пешона тери, машаққат, озор...
«Чопиқ гашти» дединг,
Эҳ, бу не роҳат,
Билмоқ бўлсанг,
Сезмоқ бўлсанг,
Не ҳузур,
Кун бўйи демайман,
Бир-икки соат
Лолақизғалдоқнинг офтобида тур...
Бир кеча кўрсайдинг сувчи заҳматин
Ойни ҳандалакка этмасдинг қиёс.

каби мисралар ўша йиллари хўп давр сурган, оғиз йиртиб офаринбозлик қилувчи шоирларни, инсонга аталгану инсоният матлабидан тамоман узоқда бўлган «асарлар» битувчи «ёзғувчилар»ни танқид қилади ва бу танқиднинг тубида чўкиб ётган «эҳ, бечора деҳқон, сени тушунадиган одамнинг ўзи йўқ» деган маънини уққач, шоирнинг айрим «силлиқ» баёнларини кечиргинг келади.

Ўрни келганда, шоир шеърларидаги миллий хусусиятлар борасида андак тўхталиб ўтсак. Авваламбор, шоир ижодининг ибтидосидан бошлаб шу кунгача мужассам бўлган, бошқалардан бутунлай фарқ қилиб турадиган яхлит жиҳати ундаги ШАРҚОНАЛИҚдир. Унинг фикрлаш тарзи, изҳор йўсини, кўнгил эҳтиёжлари, дунёга бўлган эстетик муносабатлари шу қадар миллийки, гўё авлод-аждодингнинг ботиний ва зоҳирий

оламининг энг қуюқ ранглари шоирнинг лирик қаҳра-
монида жамлангандай. Унинг шеърларини ўқиб туриб,
ўзлигининг энг теран томирларини топиб олгандай
қониқиш сезасан, бу қониқишдан ҳужайра-ҳужайра-
ларинг яйраб ёйилади.

Юқоридаги шеърга қайтсак:

Микрофонингни қўй,
мухбир укажон!
Мен учун темирга сўзлашдан кўра
Эртадан кечгача ер чопган осон...

мисраларида содда, жўмард, меҳнаткаш ўзбекни дар-
ҳол таниб оласиз. Дарҳақиқат, олифтагарчиликни бил-
маган, қонун суриштиришни билмаган, қора меҳнат
ичида нафис гапириб, нафис ўтириб-туришни хаёлан
ҳам ўзига эп кўрмаган халқнинг феъли бу! Бундай ми-
солларни кўплаб келтириш мумкин...

Шоир ижодининг бошдан охиригача нурли қўркам-
лик бахш этиб турадиган яна бир фазл унинг шеърла-
ридаги шарқона тавозе билан чиқиб келадиган ОДОБ-
ДИР. Бу нурбахш одоб ҳамиша ўзига ўйноқи юморни
эш қилиб олади. Унинг энг жиддий шеърлари таркиби-
да ҳам ҳазилкаш лутф сингигандир.

Юмор поэтик ниятни кўзга ҳам, кўнгилга ҳам бот-
майдиган қилиб юракларга олиб борувчи энг равон
йўлдир. Иккинчи томондан, юмор асарнинг халқчиллиги-
ни ва услубий товланишларни вужудга келтиради.

* * *

Эркин Воҳидов шеъриятида кўплаб ХАЛҚ МАҚОЛ-
ЛАРИ ва ХАЛҚ ИБОРАЛАРИНИ (бу ирсоли масал
санъати дейилади) учратиш мумкин. Афоризмлар, об-
разли тасвир воситалари ҳам кўп қўлланилган. Аммо
шоир уларни тайёр ҳолатда кўчириб қўйиш, шу билан
ўз асарини «ямаш» йўлидан бормади. Қатор мисол-
ларга мурожаат қиламиз: дўст қадр-қимматининг тав-
сифи берилган «Дўст билан обод уйинг» деб бошлана-
диган ғазал маъзига бир эмас, бир неча халқ мақоли
сингдириб юборилган. Бу эса шеърни қуйма ҳолатга кел-
тиради. «Дўст билан обод уйинг, гар бўлса у вайрона
ҳам. Дўст қадам қўймас эса вайронадир кошона ҳам»
байти «дўстсиз бошим — тузсиз ошим» мақолига тўғри

келади. «Интизор ҳар уй қадрдон дилкушолар базмига, гар оёқ қўйса қабоҳат йиғлагай остона ҳам» байти «яхшидан боғ қолади, ёмондан доғ» нақлига; «Яхши дўстлар даврасида очилурсан ҳар замон, кўркни шода ичра топгай марварид дурдона ҳам» байти «дур шода ичида билинар» нақлига монанддир.

Умрини ошиқ ҳамиша ўтказар орзу билан,
Ойнинг ўн беши қоронғу, ўн беши ёғду билан...

Заҳмати ишқ дард эурса, заҳмати шеърдир даво,
Чунки оғунинг шифоси, дейдилар оғу билан

байтларида эса «ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ», «заҳарни заҳар кесади» мақоллари биргаликда ҳижронга йўлиққан ошиқнинг умид, илинжларини ифодалашга хизмат қилмоқда. Бу ерда мақолнинг ҳам мағзи чархланган, шеър ҳам етуклашган. Энди «Масал борким...» ғазалини айнан кўриб чиқайлик:

Ажаб, васлингга мен энди
Етишганда кўринди моҳ,
Масал борким, оғиз ошга
Бурун тошга тегибдир, воҳ!
Кулиб юргай эдим бир вақт
Ўқиб Мажнун жунунидан,
Дегайлар, ўзгадин кулма
Ўзингдан бўлмайин огоҳ.
Севинг, деб шеър битиб аввал
Ўзим бўлдим асири ишқ,
Ўзи тушгай эмиш охир
Бировга кимки қазгай чоҳ.
Париваш зулмидан бўлди
Кўнгил мулки паришонҳол,
Демишлар, мулк вайрондир
Агар золимлик этса шоҳ.
Бўлибсан ошиқ, Эркин,
Ўз умид, жондин ўкинч қилмай,
Ўзингга, дейдилар, душман
Кейин чеккан пушаймон, оҳ.

Кўриб турибсизки, турли йўналишдаги бешта халқ мақоли бир поэтик ниятни ёритиш учун бирлаштирилган. Бу билан шоир, бирламчи, мақолларга янги умр бахш

этган. Иккинчидан, ўзи ҳам муҳаббат ҳақида яхлит бир оригинал ғазал яратишга эришган. Мазкур мисолларда мақолларнинг айнан ўзидан фойдаланилган.

Яна шундай шеърлар борки, шоир бунда мақол ёки иборанинг айнан ўзини келтирмайди. Бир мақол ёки иборанинг маъно-моҳияти бутун бир шеърга сингдириб юборилади, яъни бир шеърда бир ёки бир неча мақолнинг картинаси чизилади. Масалан, юқорда таҳлил этганимиз «Соф ҳавонинг фойдаси» шеърда «яхши рўзғор — жаннат, ёмон рўзғор — дўзах», «Эрни эр қиладиган ҳам хотин», «Яхши хотин йўқ нарсани бор этади, ёмон хотин кенг уйингни тор этади» нақлларининг сурати берилган.

«Манфаат фалсафаси» шеърда эса «қарс икки қўлдан чиқади», «еган оғиз уялар», «сих ҳам куймасин, кабоб ҳам» нақлларининг маъни чиқиб туради ва улар манфур манфаатпарастлик башарасини очишга хизмат қилади. «Ёмоннинг сўзи» шеърда эса «яхшига кун йўқ, ёмонга ўлим» ибораси асос бўлиб туради. Яхшиликдан кўра ёмонликнинг умри нима учун мустаҳкамроқ эканлиги ўткир юмор ёрдамида тасвирланади. «Кулгу мушоиралари»га кирган «Насиҳат» шеърда халқ пичинг билан яратган «иш билгунча гап бил» нақлини юморга йўғириб, моҳирона ифодалайди. Эркин Воҳидовда яна бир фард бор:

Қўрқувнинг кўзи қатта,
юрағи кичик бўлув,
Қўрқув зўр келган юртда
арслонлар кучук бўлув.

Биринчи мисра халқ иборасидир. Иккинчи мисра шоир томонидан қўшилган. Шу иккинчи мисранинг қўшилиши фикр салмоқдорлигини ошириб, шеърга умумбашарий маъно касб этган. Қўрқув зўр келган юртда арслонларнинг қай тарзда кучукка айланиши ва арслонлари тоб ташлаган юртнинг аҳволи нечук бўлиши ўзимизнинг ҳаётимиз мисолида аён бўлиб турибди.

Эркин Воҳидовнинг ўзига хос томонларидан яна бири шуки, азалдан унда худди эртактлар, масал ва ҳикоятларига монанд сюжетли шеърларга иштиёқмандлик сезилиб туради. Мунаққид Иброҳим Ғофуров уларни «Шеърый новеллалар» деб атайдди. Инсон тақдирини, унинг руҳий динамикасини ифодалашда, ҳаёт ҳақиқатини кўрсатишда бу усул ғоят қўл келади.

Эркин Воҳидов, ҳақиқатан ҳам, халқнинг миллий руҳидан, Шарқ феъли-атворидан яралган шоир. У ҳеч қачон фалон фикрни фалон шаклга солиб ёзиб кўрайчи, демаса керак. Илоҳий онларнинг ўзиёқ (шоир бир суҳбатда «...илҳом ҳолатининг сеҳрли эканига ишонгим келади» деб эди) шакл билан фикрни бир бутун ҳолатда кўнгилга солиб турса керак. Чунки «қўлда» ясалган, ўчириб-чишиб бор қилинган шеър бу қадар равон ва текис бўлиши мушкул.

«Тандир ҳақида эртак» шеърининг номиёқ асарнинг иқлимини айтиб турибди. Халқ эртакларидаги «бир бор экан, бир йўқ экан, бир чолу кампир бор экан» каби мана бу қадрдон йўсинни қаранг:

Мўъжаз ҳовли,
Пастгина девол,
Пастаккина тандири билан:
Яшар эди кичкина бир чол
Кичкина бир кампирни билан.

Шу тарзда шоир «кичкина бир чол» ва «кичкина бир кампир»нинг «пастгина девол» ичидаги турмуш ташвишларини ҳаётий тарзда тасвирлайди. Балки бу шеърнинг шакл ва мундарижа мутаносиблигида ноқисликлар бордир ва шеър ўзига катта бир ғоявий юк олмагандир ҳам. Аммо бу асар миллий характернинг, руҳият тасвирининг ғоят нозик берилиши билан қадрлидир.

...Улар ҳовлиларининг бузилишини эшитдилару, «ини бузилган мусичадек бўлиб, мунғайиб сўлиб қолдилар». Улар бу уйда олтмиш йил бирга яшадилар. Қўш ўғил ўстириб урушга жўнатдилар, уларнинг қўш мотамини ҳам шу ерда тортдилар. Демак, улар учун шу уйдан мўътабарроқ ўзга маҳрам йўқ. Аммо уларнинг иккаласи ҳам шукронаси бутун одамлар. Эл нима бўлса, биз ҳам шу дедилар. Идорама-идора югурмадилар. Янги уйга кўчдилар, юпандилар. Лекин бир ҳолатга асло кўни-колмадилар — бу уйнинг тандири йўқ экан. Бормаган жойларию йўлиқмаган остоналари қолмади. Арзимаган бир тандир учун-а, дейсиз! Майдалик эмасми бу, дейсиз! Йўқ, Сиз бошқатдан кузатинг. Шоир бу ерда инсон руҳиятининг ғоят титроқ толаларини сатрларга олиб чиқмоқда: чол-кампирни йиллар эмас, гамлар қаритди. Суянчиқ йўқ, овунчоқ йўқ — умрнинг якунига қараб бормоқдалар. Агар тандир бўлса эди, тонг саҳардан

бошлаб куймаланиб, нон ёпиш ҳаракати бўлар эди. Бу ҳаракат унинг бўм-бўш бағри, уйдаги ўксик сукунатни ёпиб турарди. Иккинчидан, меҳнатга ярапман, демак, ҳали ўлмайман, илигимда қувватим бор экан, деган юпанч берарди. Энг асосий сабаб эса ундан ҳам дилгирдир. Номинг ўчгур уруш уларни икки жаҳони — икки фарзандидан айирди. Уларнинг ёруғ дунёга келиб орттиргани ўшалар эди. Фарёдким, келин кўриш, набира суйиш, ували-жували бўлишдан бенасиб бўлишди. Оталик меҳрини тўқарга, оналик меҳрини бағишларга кимсаси йўқ бу икки буюк Инсон тақдирнинг зайли билан мусичадай мунғайиб қолдилар. Гар тандир бўлса эди, ёпган иссиқ нонларини кимгадир илиниш (бу ҳамма ўзбекнинг ҳам қонида яшайдиган бир фазлдир), ўзлари туфайли кимнидир хурсанд кўриш каби юракларини емириб турган армондан қутулишармиди! Қимгадир кераклигини ҳис этиш инсон учун томирларингнинг қатларарида чўкиб ётган ички эҳтиёждир. Икки кексанинг руҳий оламига шу тарзда кириб бораркансан, ичу ташинг увишиб кетади.

Ҳар бир эртакнинг сўнгида порлоқ хотимаси бўлгани каби эртак удумига бўйсунган бу шеър ҳам ёруғ тугалланма билан бизни овутади:

Тандир битди.

Уша-ўша, бизга бешндан
Таниш хуш бўй таралар ҳар ён.
Тонгда ҳар бир очик эшикдан
Ризқдек кирар бир жуфт иссиқ нон.

Шундай яшар —
Сокин, безавол,
Пастаккина тандири билан,
Қатта уйда кичкина бир чол
Кичкина бир кампири билан.

«Тангри ва ямоқчи» ҳикоят услубидаги шеърдир. Ямоқчи худога «менга ҳам бир қайрилиб боқ» дея ўз-ўзидан ёлворгани-ёлворган. Ахийри бир кун худо ҳам раҳм қилиб: «ол боқий умр, фаришта бўлурсан». — дебди. Аммо ямоқчи кўнмасмиш: бир арава янтоқ билан кўмир берсанг, бўлди, дермиш. Тангри дебди: — Тункун саждалар қилиб, шунгамиди чеккан нолаю оҳинг? Нима қилар эдинг менга сиғиниб, асли аравакаш экан илоҳинг!»

Аслида, юмор билан айтылган бу шеърнинг маънисини вазминдир: эҳтиёж фарзанди бўлиб қолган инсон, ўзининг олий матлабларга муносиб эканлигини унутади. Инсонни орзулар буюклаштиради. Йирик орзу йирик курашларга чоғлайди. Майдалашиб кетма, инсон, дея хитоб қилаётгандай бўлади шеъринят. Шунингдек, бу ҳикоят «яхши ният — ярим мол», «ният қилсанг, етасан», «торга тор дунё, кенгга кенг дунё» нақлларининг суратига ўхшайди.

«Сиёсий сабоқ» шеъри сатирик чизгилар билан, дostonлар вазнида, ҳикоя усулида ёзилган. Бошдан-охиригача шеър устида бир савол муаллақ осилиб туради: сиёсий сабоқ зарурроқми ё ҳаётини сабоқ?! Ҳаётини сабоқ не ўзи?

... Бек Беков ишга калласи билан шўнғиган, масъулиятли бўлиш керак деган эътиқод билан ишдан бошқа ҳамма нарсани унутган кимсадир. Ғофил бир кимсадир. Қиссадан келиб чиқадиган ҳисса шундай: сен инсонларнинг ичида яшаб, инсонларнинг хизматини қилаяпсан. Аммо умр деганлари бир сиқим — ўзинг ҳам ҳамма инсоний бурчларингни бажаришга улгурдингми? Яқинларингнинг тўйларида бирга қувонишдингми? Азаларида ғамгузори бўлдингми? Атрофга бир қара, одамлар нима билан машғул? Дўстларинг борми, улардан хабардормисан?

Шу сўровлар қулоғингизу қалбингиз аро жаранглаб ўтади. Бу шеър дунёда энг олий фан ва энг мушкул фан—муҳимни номуҳимдан ажратмоқ эканлиги, катта ҳаёт оқимида оқизоқ бўлиб қолмаслик, инсонликнинг олий чўққиси бўлмиш Оқибатни унутмаслик ҳақида ўғит беради. Шоир: — эй, инсон, ўз иши, ўз курсисига, мансабига, ўзининг тор дунёсига ўргумчакдай тўр қўйиб олган, ғафлати инсон! Сен инсонсан, инсондай яша ахир! Умринг думалаб бораётган тўпдир, шошил тезроқ! Бу ёруғ дунёнинг бор неъматларини кўзларингни тўлдириб кўриб қол. Инсондай суймоқ, инсонлардай куймоқ бахтини туй! Вужудингдаги яхшиликларни атрофга соч, токи изларингда чечаклар очилиб қолсин, дегандай, «вақтинг кетди — бахтинг кетди», «кейинги пушмон-ўзингга душман» деган нақлларни писанда қилгандай бўлади.

Мана биз шоирнинг СЮЖЕТЛИ шеърларида халқ оғзаки ижодидан эртак, ҳикоя усулларини олгани ёки шоир шеърлари замирига халқ ҳикматлари, мақол ва ибораларининг сингдириб юборилиш ҳолатларини кўрдик, халқ оғзаки ижоди шарофати билан мазкур асарларнинг бадиий қиммати ошганлигининг гувоҳи бўлдик.

Шоир қатор маъжозий образлар орқали масал типдаги бир қанча сюжетли шеърлар ҳам яратди. «Тоғ лочини», «Қумурсқалар жанги», «Ошқовоқ», «Найнинг қисмати», «Арслон ўйнатувчи» ва бошқалар шулар жумласидандир.

Масал жанрининг афзал жиҳати шуки, ундан ҳар ким ҳар турли хулоса чиқариши мумкин. Муаллиф бир муддаони кўзлаб ёзади, китобхон минг бир хаёлотга берилади.

Мана бу шеърни қаранг:

Совуқ чордоқларда қувғинди, шумшук,
Оч ўлим ваҳмида яшаб ҳар нафас.
Тақдирдан нолийди эгасиз мушук,
Хонаки қавмига қилади ҳавас.

Бу эса ухларкан тинч ва бепарво,
Бош қўйиб беканинг иссиқ тўшига,
Хаёлида кезар бўғотлар аро,
Ёввойи озодлик кирар тушига.

Қарангки, ёввойи мушук хонаки бўлишни орзулайди, хонакиси эса ёввойи ҳаётга илинж сақлайди. Шунингдек, ўзга ерни ҳавас қилиб, бошқа ҳовлига ошиб ўтган ва у «чиройли» ерда «доно» калласидан айрилган ошқовоқ қиссасидан «ҳар ерни қилма орзу, ҳар ерда бор тошу тарозу» деган ҳисса чиқади.

«Тоғ лочини» шеърида тонг юлдузи Зухрога етаман деб чил-парчин бўлган лочин қисмати сўзланади. Шу ўринда Абдулла Ориповнинг «Бургут» шеърини эслайлик: ўзини у қоядан бу қояга ураётган бургут ҳақида шоир «эй табиат, шу шиддатга яраша мақсад берсанг бўлмасмиди?» деб хитоб қилади. «Тоғ лочини» шеъри ўша шеърни тўлдиргандай, аммо мақсадда ҳам мақсад бор-да, «кўрпангга қараб оёқ узат, етти ўлчаб бир кес», дегандай бўлади.

Маъжозий образлар инсон мижозининг айнан картинасини чизади. Бундай асарларда юмор нур устига нур бўлиб тушади.

«Найнинг қисмати» ана шундай шеър:

У най эди. Наволари билан ҳаволарни эритган, заминни элитган най эди. Одамлар уни тиниб тинглардилар. Аммо кунлар ўтиб, у улғайди, аввалгидай куйлолмай қолди. Эътибордан андак нари бўлиб қолди. Одамлар уни чорламай ҳам қўйдилар. Барибир бораверди. Энди уни Сур най деб атай бошладилар. Манфаат гадоси кўнгил, шуҳрат гадоси кўнгил неларга етакламайди дейсиз. Най овоздан қолди. Қулоқлари том битди, уни Карнай атадилар, барибир у овоз йиртиб бўлса-да, ўртага тушаверди, тушаверди! Аслида, бу сен эмасмисан, эй Одам?! Тақдир сени най бўлишга сазовор этди. Кишилар кўнглига сеҳр бўлиб киришни насиб этди. Шундай мўъжиза унган иқлимнингда манфаатпарастлик қандай жой топди? Сенга тушган эл назари бахтинг эди. Жисмингда ундирган чиркин феълинг уни забун этди. Ўзингдаги неъматни эъюзлай бил, эй инсони Заиф, дегандай сабоғи бор бу шеърнинг.

«Қумурсқалар жанги» масали (шартли равишда шундай атадик) 1977 йили ёзилган. Унинг хотимаси ма-на бундай:

Қараб турдим бир нафас тек,

Сўзи қизиқ кўринди.

Яқин борсам.

Темучиндек

Кўзи қисик кўринди.

Узоқ-яқин тарихларга

Мени хаёл учирди.

Қўп даҳшатни митти дарға

Хотирамга туширди.

Масал жанрининг, мажозий образларнинг соз томони шуки, у ҳамма даврлар учун ҳам бирдай замонавийдир. Шеърдаги ўша «кўзи қисик» халқнинг бугунги аҳволини ўйларканман, бу шоирнинг башорати-ми, дегим келади. Ва бир дам азали азал бир жону бир тан бўлишни эвлотмаган, «дарға»ларнинг галига кириб, бор кучини минг бўлакка бўлишни, ўз биродарига қарши юришни одат қилган, ягона маслакка интилишни удда қилолмай келган миллатим — туркни ўй-

лаб бағрим зил кетади ва бу зилдай ижтимоий дардни латиф юмор билан айтолган шоирга раҳмат дейман.

1976—1982 йиллар оралиғи Эркин Воҳидов ижодининг камолат чўққисига кўтарилган фаслидир. У «Арслон ўйнатувчи», «Максим Горький билан суҳбат», «Келажакка мактуб», «Салбий ҳаяжон», «Бизлар ишляпмиз», «Бонг уринг», «Темиртан даҳолар», «Оқсоқол», «Манфаат фалсафаси», «Мажлис қилинг», «Сиёсий сабоқ», «Қумурсқалар жанги» каби забардаст шеърларини, «Донишқишлоқ латифалари», «Рухлар исёни» каби оригинал асарларини мана шу йиллари ёзди. Мазкур асарларда шоирнинг ботиний камолатини кузатар эканмиз, шоирлар ярим набий деган нақлга имон келтиради киши.

«Арслон ўйнатувчи» замона зайлига кўра «Канада туркуми»дан деб аталса-да, аслида шоирнинг ўз халқи, ўз Ватани дардидан куйиб чеккан оҳидир. Бу асар танқидий реализмга яққол мисол бўла олади. Шеър тор маънода ҳам, жаҳоний маънода ҳам **«мутеъликка қарши ўқилган айбномадир»** — (У. Норматов). Қамчи ўйнатаётган бозингарнинг олов чамбаракка сакрашдан бош тортган арслонга айтаётган гапини эшитинг:

Фалак иши —
Бизнинг бундай турфа шериклик,
Менга қамчи,
Сенга қафас берди тириклик.
Сен тантисан,
Наздингда мен қув, доғулиман.
Асли ўша тирикликнинг
Сендек қулиман..
Нетай, мен ҳам эгалик қул,
Бошда хўжам бор,
Ғазаб қилса,
Кўзларимга дунё бўлар тор.
Гарчи арслон ўйнатаман,
Гарчи мен — Одам,
Ой сўнгида қанд кутаман
Хўжамдан мен ҳам.

Дод солгинг келади кишининг! Арслон ўйнатаётган ким? — Давр. Ўйнатилаётган арслон ким? — Сен, мен, у — ҳамма! Ўз арслонларини кучук қавмига тушириб қўйиб томошасини кўраётганлар ким? — Сен, мен, у

ҳамма! Қамчилик бозингарни ким берди, арслонни ким ясади? — Давр.

Оловга сакраётган арслоннинг боши ҳам, бозингарнинг охи ҳам ҳаммани олмахон каби бош-учи йўқ чамбаракда маслакисиз югураверадиган қилиб қўйган собиқ мустабид тузумининг деворларига бориб урилади...

* * *

Шоирнинг илк шеърларидаёқ жилва қилган шўх юмор шу кунга қадарли бу бақувват шеърятнинг энг аҳамиятли жиҳати бўлиб сақланмоқда. У инсон оламининг энг қайғули дақиқаларини ҳам юморга йўғириб тасвирлай билди. Юморнинг шарқона рангларини, ҳа, айнан, шарқона рангларини моҳирлик билан намойиш этди. «Донишқишлоқ латифалари» бунинг исботидир. Бу туркумда ҳам ўткир фикр, ҳам қуйма шакл, ҳам латиф оҳангнинг мужассамлиги бизни ром этади. Латифа айта билишнинг ўзи бир иқтидор. Уни ўзи тўқиб, яна шеърга солиб, шеър бўлганда ҳам қўшиқдай эшитимли шакл йўниб айтмоқ икки карра иқтидордир.

Донишқишлоқ қаер ўзи?

Матмуса ҳангомаларини ўқиғач, кенгроқ фикр қилсак, ҳаммамиз катта Донишқишлоқнинг минглаб Матмусаларига ўхшаймиз. Бу кулгиларнинг қатига кириб, киши суякларни сирқиратадиган аччиқлик туюди:

Содда деманг уларни, (донишқишлоқликларни)
Улар содда бўлмайди.
Кулдирса ҳам сизларни,
Ўзлари ҳеч кулмайди.

Ҳа, кулишга кучимиз етмай қолади. Сабаби, бу латифаларда бизнинг маънавий инқирозимиз шу қадар кулгили суратларда тасвирланганки, юрагимиз йиғлаб томоша қиламиз.

... Матмуса ҳаммани қойил қолдириш учун чархпалакни тескари ўрнатиб қўяди. Бу хатони ўнгламоқ бўлган донишқишлоқликлар гоҳ дарёни сал кўтармоқ бўладилар, гоҳ далани сал туширмоқ. Кимдир навбат билан чархпалакни тескари айлантдириб турайлик деса, кимдир дарёни тескари оқиза қолайлик, дейди. Бу чаппа ҳикоя-ку, дерсиз! Йўқ. Сиз буни латифа деманг, бу

— ҳақиқат. Орамиздан битта Матмуса чиқди-да, асрлар оша авайланиб келган аёлни пўлат отга миндирамиз, ер ҳайдасин — деди. Ичу бағри тўкилиб бўлгунча ундан «қаҳрамон» ясадик. Яна биттаси чиқиб, аёлнинг қирқта жони бор, ҳуқуқимиз бир, биз билан баравар ишлаши керак, деди. Тонгдан қаро тунгача аёллар ишламоқда. Уйнинг барча хизмати ҳам уларнинг бўйнида. Гоҳо улардан амалдорлар ҳам ясадилар — ҳафталаб, ойлаб уйларини фақат тунда бир зиёрат қиладилар. Бошқа пайтларда оёқлари эркакча этиклар ичидан чиқмай, оқ ем бўлиб, бир кўрсанг жаззоқ далада, бир кўрсанг молхонаю қўйхоналарда тупроқ ютиб юрадилар. Боланинг касалини боқиш, унга тарбия бериш ҳам аёлларнинг елкасида. Касалини боқишга ярадилар, аммо бола тарбиясига вақт қани, тарбия қўлдан чиқди.

Қарабсизки, дунё тескари айлана бошлади: аёллар жисмонан ва руҳан толиқдилар — авлод палаги айниди — ўзбекнинг боласи зоҳиран майдалашиб кетди, саломатлиги ҳаминқадар. Болалар тарбиясиз қолди. Эрларнинг феъли ушоқланди. Аёллари рўзгор тебратса, орланмайдиган бўлиб қолдилар. Аёлларнинг эса феълида эркакшодаликдай жароҳатлар кўпая борди.

Хўш, Донишқишлоғимизнинг қайси бир доноси бу хатоларни тўхтатайлик, деди? Ҳаётнинг чархпалаги тескари айланиб кетибди, ўнгламасак бўлмайди, деди?!

Райком котиби — Матмуса, раис — Матмуса, бригадир — Матмуса. Уларнинг қўлига пестицид номли офатни бердилар. Яна айтдиларки, бу заҳар, Россия ҳар гектарига 1 кг. дан сепадди, у ёғини ўзинг бил, дедилар. Матмусалар галаси нима қилдилар денг?! Ўзбекистон даласининг ҳар гектарига 54,5 кг. дан заҳри қотил сепдилар. Дори қотилми ё матмусаларми?

«Матмусанинг уйланиши» ҳангомасини ўқиб туриб, эшитганим бир ёввойи латифа ёдимга тушди: эмиш, худо, қани бир одамларни синай-чи, дебди-да, уч кундан кейин қиёмат қойим бўлади, деб эълон қилдирибди. Учинчи кун чопар жўнатиб, — билиб кел-чи, бандаларим нима қияпти экан, дебди. Чопар қайтиб келиб дебди: — америкаликлар зўр бериб пул чиқараяпти, фаранглар бари хушторлариникига тарқаб кетишди, инглизлар қавм-қариндошлари билан дийдорлашувга кетдилар. Аммо Совет Иттифоқдагиларни ҳеч тушунмадим.

— Нечук, — дебди худо.

— Ҳайронман, ҳамма ёққа алвон ёпиштириб, «беш йилликни уч кунда бажарамиз» деб ёзиб ташлашибди, — деган экан.

70 йил шиорбозлик қилиб, етган жойимиз бугунги кун бўлди. Бизнинг аҳволимизни Матмусанинг ҳолатидан енгил деб бўлмайди.

«Тандир кийган Матмуса» етук асардир. Тандир кийиб олган Матмуса эшак миниб бораётибди. — Эй, тангрим, йўлдан адашмасин, эшагимга ақл бер, — дея тиланади. (Ўзига ақл сўрамайди!) Аммо эшак эшак-да, гоҳ Мағрибга қараб ўтлаб кетади, гоҳ Машриққа: Шоир дейдики:

Дейдиларки, то бу дам
Йўлда эмиш Матмуса.
Боши ҳам йўқ, чеки йўқ
Чўлда эмиш Матмуса.
Аё дўстлар, адашган
Бир мўминдан кулмайлик.
Матмусадек ўзимиз
Тандир кийган бўлмайлик.

Ўтмиш маданиятимиз, урф-одатимиз, она тилимиз, миллий ҳуқуқларимиз ҳақидаги гаплар эндигина қўзғалди. Эркин Воҳидов шу шеърларини етмишинчи йилларда ёзган. Қўриб турибсиз, зуваласи маънавий инқирозлардан ясалган болаларга ота-онамиз. На ўзимизда, на фарзандларда келажак қошида бурчлилик туйғуси, виждонни етаклайдиган эътиқод ҳали устувор эмас. Гофиллик эшагига миниб, тандир кийиб йўлга чиққан Матмусага нақадар ўхшаб кетамиз.

Шоир «Қумурсқалар жанги», «Оқсоқол», «Арслон ўйнатувчи», «Донишқишлоқ латифалари»да ўзини катта бир ишга чоғлаб, тайёрлаб олди. Етилиш поғоналарини ўтди. Разм солсангиз, мазкур асарлар «Рухлар исёни» достонининг моделига ўхшайди.

Шоир Ҳиндистоннинг асл фарзанди, Бенгал шоири **Назрул Ислоннинг** қаҳрамонона ҳаёти ва фожеали тақдирини дoston учун асос қилиб олади.

Қўзғолончи шоир сифатида шуҳрат қозонган бу ижодкор бор овози билан Ҳиндистон халқини инглиз мустамлакачиларини юртдан ҳайдаб чиқаришга чақирди. Жаҳолатни кескин қоралади. Дўстликни, инсонийликни, ҳақиқатни дадил ҳимоя қилди. Босқинчиларнинг чексиз қийнашлари оқибатида у ўттиз икки ёшида эс-

ҳушидан ажралди, кейин қирқ уч йил шу ногиронлигича яшади. Бироқ унинг исёнкор руҳи асарларига кўчган эди ва шу асарлари орқали Ҳиндистоннинг мустамлакачилардан озод бўлиши, тараққиёт сари юришига ҳиссасини қўшди, қўшмоқда.

Эркин Воҳидов Назрул Ислом ҳаётини ғоят синчковлик билан ўрганишидан қатъий назар, дostonда шоир ҳаётидан, унинг асарларидан айнан кўчирмалар келтирмайди. Унинг асарлари мағзини, ғоявий йўналишини, курашчан руҳини ифодалайди. Шоир Назрул Ислomдай буюк тақдир эгаси мисолида ўз ҳаёт фалсафасини — эзгулик, фидойилик, жаҳолат, абадийлик ҳақидаги қарашларини, инсоннинг мураккаб ички олами ҳақидаги мулоҳазаларини баён қилади.

Дostonнинг биринчи вариантда бўлмаган, иккинчи вариантга киритилган ривоят ва афсоналардан фойдаланишдан мақсад ҳам умуминсоний муаммолар доирасида фикр юритиш эди.

Эркин Воҳидов ўз дostonида бешта ривоят келтиради. Бу ривоят ва нақллар жойига шундай қўйилганки, узукка кўз солгандай. Ёқимли шеърнинг чиройли якунланмасидай, бу ривоятлар дostonнинг мантиқий яхлитлигини ҳосил қилади. Мен «афсона ва ривоятлар муаллифдан реалликни тадқиқ этиш ҳуқуқини олиб қўяди» деган фикрга қўшилолмаيمان. «Руҳлар исёни» дostonи мисолида шоир шу нарсани исбот этдики, ёзма адабиёт фольклорга ҳам катта манфаат етказа олиши, яъни унга янги умр бериши, унинг ичдан янгиланиш имкониятларини туғдириши мумкин экан. Юқорида айтиб ўтганимдай, ривоят ва афсоналар ўз ҳолича ўзининг бир умрини яшайди. Дostonда ҳар бир ривоятга паралелл қўйилган, Назрул Ислom ҳаётидан олинган лавҳалар шу афсона ёки ривоятнинг эмоционал таъсирини икки барабар оширган, исёнкор шоир тақдирдаги воқеа ва ҳодисалар гўё ривоят ёки нақлларнинг ҳаётий исботидай, қовушиб, сингишиб оригинал бир бадий яралмани вужудга келтиради.

«Руҳлар исёни» дostonининг ҳар бир варағида шоир шахси мана мен деб туради. Ҳар бир муддаонинг ифодаси, ҳар бир фикрий муаммонинг ечилиши заминида шоир қалби қалқиб туради. Шоир бу асарда йўл-йўлакай ўз кўнгил тугунларини ечади, шоир шахсининг ўзига хос томонларини акс эттиради. У:

... Шоирнинг дилин эзган
Истибоднинг дардидир.
Юракда
қон бўлиб сизган
Истеъдоднинг дардидир,

дейди. Гар шоирмисан, демак, туйғулар тугёнида «абадият жаҳаннаманинг оташида ёниш бор» дея шоирона фидойи тақдирни бўйнига олади.

«Шоир қалби» деб номланган бобда муаллиф сўзни «исён» номли тушунчадан бошлайди. Аллақайси майда яралишнинг ўзи ҳам қайсидир курашнинг натижаси эканлигини, исён заррачалари табиатнинг ҳужайра-ҳужайрасига сингиб кетганлигини, у гоҳ қиш қаҳрига бўйин эгмаган бойчечак мисолида намоён бўлса, гоҳ янги тугилган чақалоқнинг ўлимга қарши тугилган нақ гунчадек жажжи муштларида жам эканлигини ёки бўлмаса, шафақ туғи остига йиғилган нур лашкари эса тонгнинг қоронғуликка қарши исёнидир деб ифодалайди.

Истеъдод ҳақида эса:

Шоир юрак —
пок тилаги,
Имонидир башарнинг.
Армон тўла
юракдаги
Исёнидир башарнинг,

дейди.

Мана шу ерда бироз тўхтаб қиламиз.

Эркин Воҳидовнинг ижодини яхлит кузатсак, унинг ҳаёт фалсафаси бош ҳарфли ШУКРОНА эканлигини кўрамиз. Ўзи ҳам бир жойда айтиб ўтади:

Собир инсон юрагида
Қаноатки барқарор,
Коса янглиг
Сабр тагида
Оташ янглиг Исён бор.

Аввало, ҳаёт ўзига nasib этган бор неъматларнинг шукронасини келтирган одамда муҳаббат бўлади. Шундай одамгина бу неъматларни асраш, кўриқлаш ва вақти келса, ҳимоя қилиш масъулиятини сезади. Демак, шук-

ронада имон бор, эътиқод бор. Имон ва эътиқоддан Исён дунёга келади. Вақтинча мағлубиятга учраган Исён ҳам шукрона бағрида қайта жонланади. Курашларга чоғланмоқнинг, курашларга ярашнинг ўзи бахт, дейди Шукрона. Эътиқод билан яна куч йиғ, тиниб ол, бугунча енгилган бўлсанг, эртанги жангга отланиш учун сенинг чексиз имкониятларинг бор, дейди Шукрона.

Сенга насиб этиб турган бу ёруғ оламнинг чексиз тортиқларини аввало таниш ва уни жон деб асраб-авайлашга чоғлантириш шоир шеърятининг ҳаётбахш суратидир.

Эркин Воҳидов агар шоир юрак элнинг гами, элнинг дарди билан ёнмас экан, у шоир эмасдир дейди. Аммо шоир бўлиб, халқ гамини, унинг дардини олмоқчи бўлсанг-у, халқ уқмаса-чи?

Назрул Исломнинг юксак ақли ўз халқининг дардини англаш жараёнида етилди, аммо жоҳил халқ уни мана шу етук ақлидан жудо қилди. Назрул Ислом уларнинг кафтида турган бир омад эди, ўз омадларини ўзлари ўтларга отдилар. Шоир Абдулланинг «сен булбулсан, булбулгинам, сени булбул тушунгай» дейишида, халқимизнинг, «дардни гапир уққанга» нақлида катта ҳикмат бор. Эркин Воҳидов дейди: «ҳам шавқ билан, ҳам дард билан ўтар экан бу дамлар, омон бўлсин сен англаган, сени англар одамлар».

Назрул Ислом эл учун жон тиккан шоир эди, аммо уни англамадилар, исёнга чақирувчи шеърларининг устидан кулдилар, алалохир уни эл душмани атадилар. Шу лавҳалар билан ёнма-ён «Абадият» ҳақидаги ривоят берилади. Обиҳаёт сувидан ичиб қўйиб ўлолмайд азобланаётган одам ҳақида ҳикоя қилинади. Назрул Исломнинг ҳам ўша одамдан фарқи йўқ: халқ унинг хур фикрларини англамайди, тушунмайди; шоир ҳам бу жоҳил, ўзининг зиёнига ишлаётган гофил халқнинг ҳолатини сингдиrolмай гирён:

Шоир бўлсанг,
Бўлсин қалбинг
Элга қурбон бўлгулик.
Шоир бўлсанг,
Бўлсин халқинг
Сенга қалқон бўлгулик.
Шоир бўлсанг,
Сени элинг

Кўзим очиб
 Кўрдим илк бор,
 Бераҳмлиқ,
 Сохталик.
 Уғирлигу фаҳшни кўриб
 Жим юраркан одамлар,
 Уз дўстига кулиб туриб,
 Тиғ ураркан одамлар.
 ...қайтадан
 Уша басир,
 Гадо бўлсам майлига! —

дейди ва табиб куйдириладиган гулханга ўтин қалайди. Табиб фарёд чекади — оламга шифо бериб, одамга шифо беролмадим, дейди. Кўр кўзларга нур бахш этибман-у, лекин қалб кўзини очмоққа ҳунарим камлик қилди, дея афсус чекади.

Табиб куйиб битди. Шоир дейдики: «Шу оловдан элнинг, ажаб, ақл кўзи очилди. Укиндилар, аза тутиб йиғладилар, куйдилар. Донишмандга, йиллар ўтиб, олтин ҳайкал қўйдилар». Шу ерда ҳам бир зум тўхталик! Ҳамма замонларда донолар хор бўлди. Чунки ҳамма замонларда жоҳил оломон бор бўлди. Рудакий, Фирдавсий, Навоий, Бобур, Насимий, Машраб, Пушкин, Лермонтов, Қодирий, Чўлпон, Усмон Носир, Назрул Ислоҳ, кўр кўзни очган табиб... булар бари жаҳолат қурбонларидир. Ва ҳар сафар, уларни ўлдириб бўлгач, кетларидан олтин ҳайкаллар қўямиз! Ривожнинг, тараққиётнинг, илму маърифатнинг шарофати қани? Ҳеч бир замонда кишиларда маънан ялпи тозариш юз бермапти-ку! Бу жумбоқнинг боши қаерда?! Беихтиёр, шоирнинг яна бир шеърини эсладим:

«Ёраб, одамларда шафқат, меҳр йўқ. Йигит-қизлар ҳаёсиз. Эл бир-бирининг кўзини ўяди. Овбошилар фақат ўзини ўйлайди. Дунё охир бўлди. Охирги мамонт кеча ўлди...»

Қадим аждод ўкинч билан чўкиб сояга,
 Бу сўзларни чўкич билан ёзди қояга.

Ҳа, оламни мукамал этган инсон, ҳеч қачон ўзи мукамал бўлолмас экан.

...«Шоирлар ва пайғамбарлар ҳақида ривоят» боби-

да пайғамбарлар билан шоирларни қиёслаб башарият-ни озодлик, бахт сари бошловчилар шоирлар эканлигини таъкидлайди. «Шоирда бор бир иқбол, яъни шоир ўлмайди» деб улуғ шахсларнинг, шоирларнинг битта бахти уларнинг абадий тириклигидир, деб баён қилади.

Ҳа, шоирлар ўз асарлари таъсирида тозарган муҳаббатларда яшайдилар, ўзлари сачратган учқунлар туққан алангаларда, ўзлари таратган пок туйғуларни симириб яшариб борувчи дунёнинг умрида, шеърлари туфайли бодроқ-бодроқ бўлиб очилиб, сочилиб борувчи яхшиликларда яшайдилар. Шоир қуёшга ўхшайди. У жами жонзотга ҳаёт узатади. У бахш этган ҳаёт қуёш ботгандан кейин ҳам давом этаверади...

ЭРКИН ВОҲИДОВ ШЕЪРИЯТИДА АЛИШЕР НАВОИЙ АНЪАНАЛАРИ

Алишер Навоий шоирларнинг иши «маоний ҳазоини-дан жавоҳир термоқ ва эл файзи учун назм силкига вазн бермоқ»дир деган эди. Эркин Воҳидов ҳам бу ва-сиятни маёқ деб билади.

Шоирнинг маҳорат чўққисини эгаллашда унинг учун кимнингдир пиллапоя бўлгани рост. Шоирнинг ўзи: «На-войдан кўнглим нурланади... Мумтоз адабиёт менинг таянч нуқтамдир. Ўйлаб қарасам, ўша дастлабки чой-нак-пиёла, кўз ёши, пўлат ҳақидаги ёзган шеърларим оддий рубойлар ёки байтлар экан. Арузга мурожаат қилишдан мақсадим... Мумтоз шеърят мактабини ўр-ганиш, шеърга қуюқ ранглар бериш, образли фикрлаш, санжоб мисралар тузиш санъатига яқинлашиш... Шеъ-риятдаги буюк соддалик йўлида шоир дастлаб оддий-ликдан мураккабликка қараб юради. Мақсадим шу бос-қичга қадам қўйиш эди»,—дейди. (Шоиру шеъру шуур», «Ёш гвардия» нашриёти, 1987 йил, 145-бет).

Сўз санъатида ҳамма бир-бирининг шогирди ҳисоб-ланади, аммо ҳар ким ўзига хос йўлдан боради. Дунё, дунё бўлибдики, йирик ижодкорлар ўзларининг буюк салафлари ижодий маҳоратини қунт билан ўрганиб-гина қолмай, уларни танқидий кузатиб, шакл ва маз-мун борасида тобора мукамаллик сари борганлар. Чунончи, Навоий «Хамса»ни яратар экан, устозлари тажрибасини кўзига суртгани ҳолда, деярли ҳар бир дostonи муқаддимасида янгилик яратиш тўғрисидаги ўз мақсад-муддаосини баён қилади:

Йўқ эрса назм қилгонни халойиқ,
Мукаррам айламак сендин не лойиқ.
Хуш эрмас эл сўнгинча рахш сурмак,
Йўликим, эл югурмиштур югурмак.
Бировким, бир чаманда сойир эрди,
Неча ким гул очилғон кўрди, терди.
Ҳам ул ерда эмас гул истамак хўп.
Бу бўстон саҳнида гул кўп, чаман кўп.

Еки сочинг толасига

жон ипим бойландиму...

Яна ўқийсиз, ўқийверасиз. Мисралардаги сўз ва оҳанг ипларига аста боғланиб бораверасиз. Кекса ғазалнинг қадим оҳанглари руҳингизни қўйиб юбормайди. Сатрлардаги куй тўлқинида шоир кўнглининг туйғу ва маъни жавоҳирлари гоҳ кўриниб, гоҳ кўринмай қалқиб оқиб боради. Сиз уларни ҳар бор тутганингизда топилдиқ топган боладай қувониб кетасиз. Бу оҳанг, бу маъно, бу шаклдан кўнглингиз ҳам, қулоғингиз ҳам бараварига ором олади. Эркин Воҳидов, айниқса, муҳаббат мавзуси учун ғазални танлагани бежиз эмас. Ғазал севги изҳорининг энг гўзал шаклидир. Ғарбда маъшуқа деразасининг тагида куй чалиб, қўшиқ куйлаб, изҳори дил қилиш (серенада) русум бўлган. Ғазал эса ҳам созанда, ҳам хонандадир. Ўқиганингизда ундаги маънидан, кутилмаган қиёслашлардан таъсирланиш бир томон, аммо унинг оҳанги, ўқишлилиги яна бир алоҳида завқ беради, худди қўшиқ куйлаётгандай бўласан. Балки ғазалнинг шу фазли унинг йўқ бўлиб кетмаслик омиллари-дан биридир.

Регистон қурилмаси, «Шашмақом» оҳанглари, «Тановар»нинг таровати ҳеч кимга ўзбекка азиз бўлганчалик азиз эмас! Ғазални бор нафосати билан бошқа тилларга ағдаролмасак на чора! Ўзбекчалигича яшайверсин. Таржимага бўй бермайдиган, шарқона завқ-шавқ манбаи ғазал биз учун ўша, Регистон, «Шашмақом» ва «Тановар»нинг биридир!

Анъана уммон қадар чексиз бир хазинадир. Биров ундан сюжет қуришдаги маҳоратни, биров ёрқин характерлар яратишни, биров бадиий воситалардан моҳирона фойдаланишни, биров қаҳрамонлар руҳиятини тасвирлашни, бошқа биров романтик парвозни олади.

Эркин Воҳидов ғазалларининг ярмидан кўпи муҳаббат мавзусида бўлгани учун, бобда бу кўҳна мавзунинг унинг ижодидаги ўзига хос ифодасини кўздан кечиришимиз. Шоирнинг анъанавий сўз санъатларидан қай даражада фойдалангани хусусида, унинг ҳаққонийлик, халқчиллик, ғоявийлик, гуманизм, миллийлик ва байналминаллик каби ижодий тамойилларга муносабати борасида фикр юритамиз.

Муҳаббат мавзуси инсоният тарихи қадар қадимий ва ўлмасдир. У адабиётни ҳаракатга келтириб турадиган ҳамешалик ёш мавзудир. Бу мавзу замондан замонга ўтган сари сайқалланиб боради. Аммо бундай қарасанг; унинг асл монанд таърифи ҳали-ҳануз битилмагандай кўринади. Навоий ҳам айтади:

Ишқим ҳар бир ишида ёзди юз минг турфа халқ,
Турфароқ булдирки, юз мингдан бири ёзилмади.

(А. Навоий, «Хазойинул-маоний», ЎзФА нашриёти. 1959 й., 650-бет).

Дунёвий шоирлар муҳаббат лирикаси воситаси билан инсонни улуғладилар. Улар тасвирлаган маҳбубанинг жисмоний гўзаллиги, ақл-заковати фақат бир кишига хос фазилатлар бўлмай, умуман инсон гўзаллиги ва баркамоллигининг тимсоли эди. Ёрга муҳаббат—инсонга, ҳаётга ва мўъжизаларга бой табиатга бўлган муҳаббатни англатади, кишиларни яшашга, завқланишга даъват этади.

Баъзан қаламкашларнинг даврнинг долзарб мавзулари бир четда қолиб, «абадий» мавзу бўлмиш маънавий-ахлоқий икир-чикирлар атрофида ўралашиб қолишларидан ташвишга тушиш ҳолатларини кузатамиз. Ахир шоир, айниқса, лирик шоир, қўпол қилиб айтганда, солномачи бўла олмайди. Аммо у асарларида ўз даври руҳини ва бу давр инсон руҳиятини қай жиҳатдан бойитганини, инсоний муносабатларда қандай янгиликлар содир бўлаётганини акс эттирмоғи шарт. Гражданлик лирикаси билан интим лирика бир-бирига асло ҳалақит бермайди. У инсонийлик деб аталган фаолиятнинг ҳамма жабҳаларига нур сочиб тургувчи бир манбадир.

Муҳаббат мавзуси Эркин Воҳидов ижодида кўпроқ романтик тарзда ўз ифодасини топади. Адабий суҳбатларнинг бирида шоирнинг ўзи шундай дейди: «Аруз, хусусан, ғазал шахсан менга романтик кайфиятларни ифода этиш учун жуда қулай восита. Романтик кайфиятлар пайтида, табиийки, киши жиндай заминдан юқорироқ кўтарилади, образли қилиб сўзлашга, баландроқ пардаларда куйлашга мойилроқ бўлади...»¹. Ҳа, шоирда муҳаббат таърифи шу тарзда кечади. Аммо у шеърлар

¹ «Шоир у шеър у шуур», «Ёш гвардия» нашр., 1987 й., 147-бет.

заминдан жиндай кўтарилганидан қатъий назар ғоят ҳаётбахшдир...

Муҳаббат—бу тозариш. Муҳаббат—кўнгилларнинг гуллаши, минг бир туйғу булоқларининг кўз очишидир. У бир куйки—куйлаб тўймайдилар. Бир дардким—бўзлаб чарчамайдилар.

Севги шундай навбаҳорки,

у тикандан гул қилур,

Тошга жону тил бағишлаб,

Зоғни ҳам булбул қилур.

Муҳаббат мавзуси турфа шоирларда турфа ранг, турфа оҳангларда тараннум этилади. Биров энг нозик кечинмаларни ҳам титроқ сатрларга кўчира олади. Бировда бу мавзу жўшқин изҳор, монолог тарзида, бировда эса ниҳоятда равшан, сокин суратларда намоён бўлади. Эркин Воҳидов ғазалларида бир ҳолат мавжуд. Унинг муҳаббат мавзусидаги шеърлари бармоқ вазида жуда кам, асосан, ғазал жанрида битилган. «Тирик сайёралар» тўпламидаги шеърларнинг умумий руҳини бир эсланг. Унда юксак гражданлик пафоси, ошкора танқидий китоблар, шоир кўнглининг туб-тубидан нидодай янграган халқпарвар туйғулар ғоятда реал ифодаланган. Муҳаббат ҳақидаги шеърларда бошқа манзара. Севги изтиробларини майда чигилларигача ёзиб кўрсатишдан ийманибми, ё қуюқ романтик бўёқларни муҳаббат мавзусига ярашиқли деб билганиданми, шоир инсон руҳиятини реал, заминий ифодасидан кўра хаёлий, кўтаринки тасвирга кўпроқ ўрин беради. Алишер Навоийда шундай байт бор:

Ошиқ они билки, эрур дарднок,

Ҳам тилу ҳам кўнглию ҳам кўзи пок.

Эркин Воҳидовнинг лирик қаҳрамони ўшандай покдомон. Унинг табиатида юксак маънавият мавжуд. Кўнгил изҳорлари ҳам шарқона—пардали... Унга Фарҳоддан фидолик, Мажнундан жунун мерос. У ёрга туҳфа қилмоққа имконларидан ортиқроқ имконлар излайди. Бунинг устига ошиқ «унга (ёрга) жону жаҳоним бой бериб оламда бойдурман» дейди. Муҳаббат заҳматларини давлат деб билади. У ўз муҳаббати эвазига маъшуқадан муҳаббат тамаъсини қилмайди, койимайди.

Ошиқ юрак учун юракка ишқ тушганлигининг, кимнидир ҳақиқий севиб қолишнинг ўзи буюк бахт! Лирик қаҳрамонда энди битмас-туганмас бойлик—муҳаббат изтироби бор!

Сайр этарман кўча-кўйда ёр хаёли бирла шод,
Қилмаган ҳеч ким ёнида шунча тилло бирла сайр.

Ошиқ маъшуқага бу дунёнинг барча неъмат ва афзалликларини бахш эта туриб, қайтимига унинг мислсиз дилозорлигини қабул қиларкан, «Касби инкорлик сенгаю айбга иқдорлик менга», деб бош эгиб туради.

Кўнглига тахт қурган буюк ишқ ҳаққи, бу сазоворликнинг сабабчиси бўлган ёрнинг ҳамма гуноҳларидан кечади. Жисми жонини куйдираётган ишқнинг унинг учун асло малоли йўқ.

«Дард дебон ким айтмиш они дардларимга дори ишқ», дея бу ўтни кўксига янада маҳкамроқ босади. Навқирон умрию навқирон тилакларини ёр йўлига тиккан ошиқни дийдор илинжи қайта бутунлайди, оловлар ичидан самандардай омон олиб чиқади. Маҳбуба эса бевафо, мағрур ва беписанд. Ошиқ шунда ҳам унинг тарафини олади. Маъшуқа феълидаги қусурларни уни яратган табиатга тўнкайди:

Нечун ҳусну садоқатни

Эгиз туғмабди бу олам.

Табиат қасдидир ёки

бу ҳам битта хатосидир.

Бу улуғ Навоийдан қолган ўша ҳам тилу ҳам кўнглию ҳам кўзи пок, беминнат муҳаббатдир.

Навоий ишқ кишидаги ярамас сифатларни куйдириб тозаловчи бир ўтдир, дейди. Ҳақиқатан ошиқ бўлгач, киши ўзида чексиз саҳоватга, мардликка интилиш, рағбат сезади. Ўзининг аҳволи-ку ночор, аммо ишқ уни шундай тараддудга соладики, гўё қўл чўзса, у кўк тоқига етади, бутун мавжудотни гапиртира олади, ҳаракатга келтира олади. У йўқдан бор, бордан йўқ эта билади — муҳаббат унинг учун қудрат ва покликнинг буюк манбаидир.

Ҳофиз ўз маҳбубаси илинжида «қаро холига бахш этгум Самарқанду Бухорони» дея тантилиқ қилса, Ҳофизи Навоийлар ташлаган ўтга туташган Эркин Воҳидовнинг лирик қаҳрамони:

Бас, шикоят қилма, Эркин,
Журъат айлаб йўлга чиқ,
Сенга бир одим Самарқанд,
Сўнг Бухоро бир қадам, —

дея азоби уқубатларга беписанд ҳолда, ўз суюклиси сари интилади.
Яна, маҳбуба учун ҳамма нарсага тайёр тарзда:

Муҳаббат оташини
Ҳеч қачон дўзахга тенг қилмам,
Нечунким, менга нурли
Талъатинг жаннат билан тенгдир.
Кечиб қўй, ошиқ ўлгач,
Икки олам мулкидан, Эркин,
Муҳаббат ичра барча
Заҳматинг давлат билан тенгдир.

дея ўқтамлик қилади. Навоий бир ғазалида шундай деганди:

Қўйма марҳам тийғи заҳмига кўнгилда, эй рафиқ,
Чиқса жон ҳам, чиқмасун кўнглумдин озори анинг.

(Хазойинул-маоний, IV том, 363-бет).

Қаранги, ишқ заҳми ошиқ умрини завол этиш олдида турибди. Шунда ҳам у мазкур дарддан айру тушишни асло истамайди, сабаби, бу дард ёрнинг исми билан боғлиқ. Шу исм ошиқ учун ҳамма нарса! Унинг олдида жон нима деган гап! Ошиқ жондан кеча олади, аммо ёрдан ёдгорлик бу заҳм унинг билан сўнгги йўлгача кетмоғи шарт. Ўзи шундай: ўққа учраган одам азобловчисини умрбод қарғаб ўтади. Аммо ишқ ўқиға учраган киши эса ўз яраловчисини тобора севгандан-сева боради. Бу қадим савдо Эркин Воҳидов ғазалларида ҳам ўз иқлимини ўзгартирмай сақлаган:

Уйғониб сўнг, майли, Эркин,
Дорга оссин ёр сени,

Кўзга сурт сиртмоғинию
Тиз чўкиб дорини ўп.

Ошиқ учун ҳижрон юки шу қадар даҳшатли юкки, у «Бистун тоғини уқпарча учириб юбориши», «Ер билан

поэтик образларни, шеърый санътларни моҳирона қўлашнинг ўзи бир санъат. У сўзларни шундай усталик билан иргитиб ўйнайдикки, сўзлар унинг қўлида укпардай учади, юмшоқ ҳаракатланади. Товланиб учаётган сўзлардан нафис жараиғлар тўкилиб туради. Мисралар гўё қалам остидан эмас, сеҳрли бир дастгоҳдан чиқётгандай текис, қуйма. Бирон жойда на қўлнинг, на чокнинг излари кўринади.

Муҳаббат мавзусидаги аксарият газалларда Шарқ меъморлари нақшлари каби бежамадорлик, ярқироқлик устувордир. Гоҳида бу ҳам керак. Регистоннинг миллий нақшлари, анвойи ишакларда тикилган миллий гулчин палаклар, моҳир устанинг қўли билан яратилган заргарлик, куллолик буюмлари... ишон имкониятининг таптанаси бўлгани учун ҳам гоят керак. Улар кишини ҳаслга толдиради, кўнглини яшартиради, туйгулар силсиласини уйғотади.

Гоҳи ўйлаб қоласан киши: ҳозир шеърда ақлли ган айтишга интилиш кучли. Тасвирийлик, поэтик бўёққа эътибор эса камайиб бораётгандай. Шеърнинг ўткир, кескир бўлгани нур устига нур. Аммо унинг яланғочланган қиличдай совуқ бўлиши ҳам жониз эмас. Ахир шеър доим дорилик учун ёки қурол ўрнида ишлайвермайди-ку! Шеър биринчи навбатда санъат асари, ором, завқ-шавқ манбаидир. Навоийда шундай байт бор:

Назмки, суврат эрур хуш анга,
Зимнида маъни дағи дилқаш анга.

«Шеър санъат билан ёзилиши керак» деган тўхтаб Эркин Воҳидов учун ҳам ижодий эътиқоддир. Ижодда оригинал поэтик фикр топиш — иқтидор. Мавжуд фикрнинг юксак ифода тарзини топиш эса ўн чандон ортиқроқ иқтидордир. Сўзга сайқал бериш жараёни шеър битилишининг энг инжиқ, энг заҳматли дақиқаларидир. Мана шу жараёнда сўзлар мўъжизага айланади, оҳанг, поэтик ранг уйғунлиги вужудга келади, шакл ва мазмун бирлиги қарор топади.

Сўз устида ишлаш мумтоз шоирларимиз орасида анъанавий ижодий мусобақа шаклларида бири бўлган. Эркин Воҳидовда ҳам шу анъананинг айрим кўришишлари мавжуд. Масалан, ногаҳонда бирор мавзуга, айтилик, муҳаббат мавзусига боғланган ҳолда газал битиш. Бунда ишқ ҳам, ошиқ, маъшуқа ҳам, ишқий кечин-

ма ҳам реал — конкрет бўлмайди. Ким қаламга олинаётган нарса, ҳодисотнинг кўпроқ поэтик қирраларини оча олса, шеъринг образлилик борасида шоирнинг топқирлик иқтидори қанчалик баланд, мушоҳадаси қанча кенг бўлса, ўша голиб саналган. Шоирнинг «Ғунча», «Сурма», «Сарв», «Барг», «Қалам», «Узум», «Тола соч», «Гуллар базми», «Лола», «Кўзгу» каби ғазаллари шундай шеърлар жумласидандир. Шулардан «Гуллар базми» ғазалини олиб кўрайлик.

...Шоир гулзорга кириб эди. Унинг нигоҳи ранглар талошида-ю, кўкси туйғулар талошида қолди. Демак, шеър яралажак, муҳаббат баҳона, шоир ташхис (жонлантириш) санъатини ишга солади-ю... гўё ёр боғ сайлига чиқади. Маҳбуба боғ томошаси илинжида, боғ эса маҳбубанинг ҳуснига маҳлиё! Буни қарангки, санам гулзорга кирган заҳоти, эндигина кўз очган ғунчалар бу малоҳатни кўриб хандон уриб очилиб кетдилар. «Гуллар шоҳиман» деб мағрурланган лоланинг кўзи ул гўзалга тушгач, шарманда бўлгани унинг қип-қизил юзидан аён бўлиб турибди:

Карнай гулининг
оғзи очик, волаю ҳайрон,
Наргиснинг, ажаб,
икки кўзи санда бўлибдур.

Бу мисраларда карнай гулнинг табиий кўриниши, «ҳайратдан оғзи очилиб қолди» иборасига нақадар мослиги, гўзалларнинг кўзига қиёс этиладиган наргиснинг икки кўзи санамга суқланиб боқиши ташхис санъати чизган қуйма бир суратдир.

Саф-саф тизилиб
сафсар оёғингга қўйиб сар,
Банд-банд узилиб,
жони билан банда бўлибдур,

байтида тавзеъ (бир хил товушлар билан бошланадиган сўзлардан фойдаланиш) ва иштиқоқ (ўзакдош сўзларни уюштириш) санъати гўзал бадиийлик занжирини ҳосил қилган.

Қирқ бошларимиз,
қирқ дея, қирқ оға-ини гул,
Тиғингга улар
бари сарафканда бўлибдур.

Бу байтда ташхис билан киришиб кетган тажнис ишти-рокида яратилган табиий манзарани кўриб турибсиз. Ҳовузда сузаётган нилуфар гул эмас, санамга пешвоз ҳолда оқ елканда келаётган ҳур эмиш... Қарабсизки, лирик қаҳрамон ёрга шеърӣ гулдаста тузмоқ ниятида экан, аммо гўзалнинг пойига ўзини фидо қилган даста-даста гулларни кўриб, ўйлари пароканда бўлди. Ҳад-сиз гўзал, сара гуллар маҳбуба қошида ўзини хокисор билибдими, билиб-билмай тўқилган шеърӣ гулдастага йўл бўлсин!

Энди «Сурма» номли ғазални олайлик. Тоғ жинси сурма ва ошиқ... Шоир орага тушгач, бу бошқа-бошқа олам бир бутунликка айланади:

Аслида ким қарарди
    Ётганда хор сурма,
Бўлди азиз, кўзига
    Суртганда ёр сурма...
Ёр кўзига етишмак
    Савдо экан-ку душвор,
Ёниб кўмир бўлибди
    бечора зор сурма.

Шоирона туйғу табиат билан инсонни қовуштиради. Жон-сиз мавжудотга жон ато қилди. Атрофимиздаги гунг борлиқ нақ инсоний лаҳжада сўйлай бошлади. Унинг тилини уқмай, тингламай иложимиз йўқ: сурмада тоғ юки, ошиқда ҳижрон юки, асрий жараёнлар натижаси-да сурма қора, ошиқ эса ишқ ўтида куяди, маломатлар-га учрайди, сурма куя-куя ёр кўзига етишади, ошиқ эса саргардон.

Унинг сурмага қарата:

Минг йил ётиб сенингдек
    ғам тоғининг тагида,
Сўнг майли бўлсам охир
    тақдирга ёр сурма,—

деганда, сурманинг тоғ жинси эканлиги эсингиздан чи-қиб, уни садоқат, матонат рамзи тарзида кўра бошлай-сиз ва унга ҳавасингиз келади. Ишқ йўлида маломат-лар ичра қолган ошиқнинг қуйидаги мурожаати сурма-нинг ҳолати билан нақадар мутаносиб, табиат билан инсоннинг нақадар уйғун эканлигини ва бунинг фақат, фақат шеърӣят кўрсата олишининг исботидир:

Уртанма, куйма ортиқ
Жисмим қаро экан деб,
Ишқ йўлида қаролиқ
тақдирда бор, сурма.

Ногаҳонда гўзаллар кўзидаги сурма шоирни шундай хаёлотга етаклайди. Сўз санъатларидан бири бўлмиш тажнис санъати бу хаёлотга шоирона қанот бағишлайди. Оқибатда китобхон қалбида теран нафосат туйғуси бунёд бўлади.

Қийғоч қошлари ўсма билан туташган, чиройли шахло кўз қизга кўзи тушаркан, шоирнинг шоирона тафаккури унинг қошу кўзини жуфт наргис узра жой олган бир жуфт баргга ўхшатади («Барг» газали). Сўнгра шу баҳона билан ошиқ тилидан сўз ўйинининг янги бир ҳаракатини сатрларга тиза бошлайди:

Икки қошинг ўсма бирлан
бўлди жуфт наргисли барг,
Икки баргинг қошида мен
титрагайман мисли барг.

Шеърдаги жонлантириш санъати боис сизнинг туйғуларингизда ҳам титроқ уйғонгандай бўлади. Кўз билан қошнинг наргисли баргга ўхшатилишининг ўзи бир сари, нозли жононнинг чимирилиб ҳаракатда турган қошларидан баргдай титроққа тушган ошиқнинг ҳолати ғоят заминий ҳолдир. Ўсмали қош орага тушиб, яралган мана бу гўзал байтни қаранг:

Ўсмали қош дема, зумрад
нақш этилган саждагоҳ,
Қам бу кун меҳробга ихлос,
лек бу кўп ... барг.

Бу сатрларни ўқирканман, бир ўйимга Абдулла Ориповнинг «ёлғиз оллоҳим менинг—биринчи муҳаббатим» мисраси келса, бир ўйим Навоийга кетди:

Титрангиз, эй аҳли дин, исломингиз қошиғақим,
Ғорати дин этгали ул номусулмоним чиқар.

(«Хазойинул-маоний», 2-том, 161-бет)

Баргинг қуйидаги ҳолати ошиқ қисмати билан нечоғлик бир хил даражада:

Воҳ ажаб, ўз наргисига
банди бўлмиш, не илож,
Индамай киприк — тикан
заҳмин чекар номусли барг.

Шоир бу ғазалнинг битилишида шеър санъатининг қайси имконларидан фойдаланганини ўзи шундай қайд этади:

Икки барг таърифин Эркин
шеърга солса тонг эмас,
Ул бири ташбеҳли баргу
ул бири тажнисли барг.

«Узум» ғазали ва унда ишлатилган ташхис санъатини кўриб чиқайлик: боғда узум етилди. Саватларга солиниб, бозорларга юборилди. Ортганлари хумларда шарбат бўлди. Ҳа, нима бўпти дейсиз. Одамий тириклик йўсини-да! Шоир эса — шоир! Бу ҳолатни у ўз йўриғича кўради. Ногаҳонда узум гулобини бир қизнинг қўлида тасаввур этади-ю, муҳаббат тилида сўз бошлайди: гўё узум эмас — ошиқ. У ёр йўлига кўп термилди, ниҳоят, уни топиш илинжида бош олиб бозорларга кетди. Ошиқликни даъво айлагани учун уни хум ичра зиндонбанд этдилар. Қаранг, нақадар гўзал муқояса. Кейин нима бўлибди денг:

Хум ичинда неча йил
хун бўлмоқ эркан қисмати,
Лабларингга етди охир
бир пиёла қон узум.

Лирик қаҳрамон бу дардли ҳикоясини тугата туриб, бир йўла ўз муддаосини ҳам изҳор этиб олади. Бу қиссадан кейин ажойиб ҳисса тарзида яқунланади:

Эй дилором, сенга Эркин
тутди майдек шеърини,
Дил хумида неча йил
қон бўлди бу девон — узум.

Оддий ҳодисотлардан кутилмаган маънилар топиш, хаёлот билан ҳақиқатни шоирона пайванд этиш шоирнинг «Тола соч», «Қуёш» номли ғазалларида ҳам воқеъ бўлади. Бунда муаллифга тажоҳули ориф (билгувчи-

нинг ўзини билмасликка солиши) ва ташхис (жонлан-тириш) санъати қўл келади.

Шоир ишқ мавзусида илтифот (баёнда гап шахсининг ўзгартирилиб туриши) санъатини қўллаш орқали «Ҳофизга» ғазалини яратди. Бу юмбрга йўғрилган оригинал асардир. Бунда ошиқ романтик парвоз оғушида. Маъшуқа эса қадамлари замон кафтига тегиб турган шу куннинг қизи. У билимдон ва ҳозиржавоб. Эҳтимол, Ҳофизнинг маъшуқасига «минг Самарқанд, минг Бухоро берай» дейиши хуш ёққандир. Аммо бизнинг ошиқ дейдики «...нигоримда ҳавас йўқ, мулку давлат, мол учун». Ошиқ янги ойни ёрига сирға қилиб таққиси келади, аммо фалакиёт илмидан хабари бор маҳбуба дейди:

Зормидим жездин ясалган
ҳийлаи аъмол учун.

Ўз паривашини ойга қиёс этиб эди, бундан ошиқ шўрликнинг ҳануз боши хам. Шўх ва кож ёрнинг истиғносидан ҳалак бўлгач, у пировардида машрабона нола билан «ҳажрда қаддимни дол этдинг» дегани заҳоти, бурро маҳбуба нима дейди денг:

Ким қўйибди севгини
қадди букилган чол учун.

Бирдан руҳингизга юморнинг яйратувчи тўлқинлари таралади. Бир зум борлиқни унутиб, ҳузурга чўмасиз. Мана шу мисра учунгина бу ғазал битилган бўлса ажаб эмас. Сўз ўйинининг шарқона ифодаси бу. Бу мисра билан маъшуқа бизнинг лирик қаҳрамоннигини эмас, ҳатто ҳофизни ҳам сўз-ла. енгни десак бўлгудай! Бу ғазал қадим арузнинг бугунги руҳиятини, замон ва маконга кўра янгиланган, ўзига хос руҳиятини намойиш этади. Бунда анъанавий таърифу тафсифлар билан реалистик чизгилар омухталашган. Шеърдаги қиз билан йигит анъанавий ошиқ-маъшуқалардан фарқ қилади.

Сўз санъати имкониятлари муҳаббат мавзусидаги «Дўстларимга» ғазалида ҳам рўй-рост кўринади: бунда икки ёшнинг тўйи тавсифи берилади. Орага жонлантириш санъати тушади-ю, гўзал шеърини картина яралади.

Шоир тўйга тўёна қилиб, шеър битмоқчи. Ният —

бу шеър бутунлай ўзгача шеър бўлиши керак. Шунинг учун у ўзига дейди:

Қалам гул шоҳидан, кўнгил,
сиёҳ қил мушк анбарни, —

токи сатрлардан муаттар бўй таралиб турсин. Кўкдаги балқиб турган ой эмас, бу кеча осмон ҳам тўй шафафига:

Лабо-лаб косада майдек
кўтарди моҳи анварни.

Фалакдаги юлдузлар асло юлдуз эмас, кўкнинг тўй қозонига ёқилган чўғлардир. Анови оқаришиб кўринган изни ҳаргиз «Сомон йўли» демангиз, у осмоннинг тўйга ширинлик деб сепган «Шакар сочқисидир». Хулқар эса бахт тўйининг қозонига «чўмич» бўлай деб ўзини кўкдан узатиб турибди.

Бу оқшом не учун рақс
этмасин сайёралар хандон,
Музайян бир узукка
қўндириб покиза бир гавҳарни.

«Гавҳарни» сўзнинг олдида талай аниқловчилар ичидан «покиза» сўзининг танлаб қўйилиши маъсум келишига нисбатан аълолар ичра аъло сифат бўлган.

Мазкур бобда келтирган мисолларимизда кўрдикки, Эркин Воҳидов анъанавий сўз санъатларидан кенг ва новаторона фойдаланган. У ҳар бир ғазалида сўз санъатининг айрим турлари билангина kifояланиб қолмай, уларни бир-бирига пайвандлаган ҳолда, бир пайтнинг ўзида санъатларнинг бир нечасидан бараварига фойдаланади. Шу бонс таҳлилимизда шоир ижодидаги маънавий санъатлар билан лафзий санъатларнинг ишлатилиши ҳақидаги фикрларимиз гоҳо аралаш тарзда берилади. Бадий маҳорат ўлчови нуқтаи назардан қарайдиган бўлсак, шеърини санъатларнинг бу тарзда — бир пайтнинг ўзида бир нечасидан бирданга фойдалана олиш ҳам катта иқтидор белгисидир.

Биз шоир ғазалиётида тазод, муболаға, ирсоли масал, ташбиҳ, истиора, тавсиф, ташхис, таъмил, каби маънавий санъатларни кўплаб учратамиз. Унинг энг

кўп қўллаган санъатларидан бири таносибдир. Бу санъатда барча сўз ва иборалар мутаносиб тус олади. Қуйидаги байтда сўзларнинг кўчма маъноси денгиз картинасини чизади. Ҳар бир сўз шу картинанинг бир детал сифатида намоён бўлади:

Ҳисларимнинг елканида
Бир адашган йўлчиман,
Севги бўронин юборган
Чексиз уммондир кўзинг.

Қўряпсизки, бунда ҳар бир сўз бир-бирини тўлдиради, изоҳлайди, бири иккинчисини етаклайди. Мана буни-сида эса шеърини муддао самовот орқали баён қилинади:

Кўзларинг юлдузми, йўқ,
Юлдуз эрур ҳар учқуни,
Қорачуғ куйган қуёшу
Мовий осмондир кўзинг.
(«Кўзинг»)

Таносиб санъати воситасида ижодкор қуйма ҳосилга эришади:

Кўкда сузган ойни қўлга
Бир кичик фонус этиб,
Пирпираб ёнгувчи шамни
Моҳитоб айлар хаёл.
(«Хаёл»)

Қарангки, сўзлар орасидаги мутаносиблик байтни маҳкам ушлаб туради. Мисра у ёқда турсин, бирорта сўз-ни алмаштириш мумкин бўлмай қолади.

Қилгай эрмиш мутриби ишқ
Ўз мақомини ироқ.
Шул сабаб оҳанги ушшоқ,
Гиряи афғон эмиш.
(«Бир гўзалким»)

Бу байтдаги «мутриб», «мақом», «ироқ», «оҳанг», «ушшоқ», «гиря», «афғон» сўзлари шеърдан ташқарида ҳам ўзаро чамбарчас боғлиқдир. Таносиб санъати би-

лан бир пайтда шоир нйҳом (сўзга бир вақтнинг ўзида бир неча маънони жойлаб, ўқувчини ўйлатиб қўйиш) санъатини ҳам қўллайди. «Мутриб» сўзи «чолғувчи», «ашулачи» ҳамда «Зухро планетаси» маъносини; «мақом» — «турар жой» ва «куй, оҳанг» маъносини; «ироқ» — «узоқ» ҳамда куй номини, «ушшоқ» — «ошиқлар» ва куй номини, «гирия» — «кўз ёши» ҳамда куй номини англатади. Шундай қилиб мазкур байтдан икки маъно англашилади: биринчиси — маҳбубалар ичра Зухро юлдузи (ёр) олисдан макон тутди; шул сабаб, ошиқлар оҳи кўз ёши ва фарёдларга улашиб кетди. Иккинчи маъносиди ишққа учраган кишининг бўзлагани «Ироқ», «Ушшоқ», «Гиря» каби дардли куйлар бўлиб қолишига ишора бор.

Энди эътиборингизга шоир ижодида учрайдиган лафзий санъатларга қаратамиз. Улар ғазалга қуйма шакл беришда, мусиқийликка эришиш, мукаммал бадиийлик яратишда катта аҳамиятга эгадир. Ғазалга умрбоқийлик бағишловчи асосий омиллардан бири ҳам шу қуймалик, мусиқавийлик бўлса керак.

Шоирнинг «Самарқанд» номли ғазалида қуйидаги байтлар бор. Уларда тасбе (мисра охирида келган сўзнинг мисра бошида қўлланиши) ва тасдир (мисра бошидаги сўз янги мисрани яқинлайди) санъатлари бир пайтнинг ўзида қўлланади:

Оташин барқ ёнди кулранг
 Чархнинг меҳробиди,
 Чарх урар кўнглим хаёлининг
 Оташин гирдобиди.
 Субҳидам офтоби кўкнинг
 Гумбазида ёнди ё
 Ёнди бу феруза гумбаз
 Субҳидам офтобиди.

ёки:

Неча кунлар ахтарурман,
 Кўзларимда уйқу йўқ.
 Уйқуда топдим ниҳоят,
 Энди сен ажратмагил.

(«Уйғотмагил»)

Бу байтларда тасбе ва тасдир санъати равонлик, ички муסיқийликни оширишга хизмат қилган. Фикр ва лирик кечинманинг теран ифодасини таъминлаган.

Шоир иштиқоқ (иқтизоб ҳам дейилади) санъатига ҳам бот-бот мурожаат этади — бунда ўзакдош сўзлар уюштирилади.

Дилга ёз дилбар сўзин,
Жонон сўзини жонга ёз..
Куйса жонинг, жонажонинг,
Шавқи жон жононга ёз.

(«Достонга ёз»)

Гул бўлиб, гул-гул ёниб
Гулшан аро гулчеҳралар,
Гул узиб ўйнар, қўйиб
Гулга бино Гулчеҳралар.

(«Гулчеҳралар»)

Кўриб турибсизки, ўзакдош сўзларнинг уюштирилиши гўзал оҳангдорликни таъминлаган.

Издивож жуфтлаш санъатидир. Байтда ровийдош — оҳангдош сўзларнинг жуфт келиши шеърда бадий мукамаллик касб этади:

Ҳажр таҳририда гирён,
Жабр таҳририда хун,
Васл тасвирида бўлсин
Булбулигўё қалам.

(«Яна қаламга»)

Эркин Воҳидов муҳаббат мавзусидаги ғазалларида шаклдош сўзларнинг хилма-хиллигига суянувчи тэжнис санъатини ҳам кўп қўллайди. Натижада сўзнинг ички салоҳияти янада чирой очади:

Аҳли шеър балки китобим
Назми ишқ деб очадир.
Йўқ, китобим севгининг
Девонига деб очадир.
Кўзларинг орзусида
Туздим наво, зебо санам,

Настарни кўз очиб айтсин,
Шеъри ҳам дебочадир.

Балки у зебоча эрмас,
Балки у бир гунчадир,
Ҳуснинг офтобида аммо
Кун сайин зеб очадир.

Шоирнинг аруз вазнидаги шеърларида бир ният романтик муҳаббат таронаси бўлса, яна бир ният шарқона сўз санъати қудрати билан яралган гўзал ғазал қасрига саёҳатдир. Агар биз юқорда мисол тариқасида келтирган ғазалларни бошқа тилга ўгирсак, айримларидан, бир мунаққид айтганидай, «ҳеч нарса қолмаслиги» мумкин. Чунки бу ғазаллардаги сўз «ўйини» гўзалликлари фақат ўзбек тилидагина бўй кўрсата олади...

Чин ошиқ улки, ишқин
Элга фасона қилмас, —

деган шоир ғазалларида реал қалб изтиробларини чинишдан кўра муҳаббат кечинмаларини поэтик бўёқларга ўраб-чирмаб кўрсатиш кучли. Бармоқ вазнида битилган «Тушлик танаффус» шеъри шоирнинг муҳаббат ҳақидаги юксак эътиқоди акс этган, ногоҳ очилган дил дафтаридир.

...Улар ёшлари бир жойга борганда, тушлик танаффуслар аро бир-бирларини танидилар. Емак столи атрофидаги ярим соатликкина дийдор улар учун асрий бахтиёрлик эди. Беш йилгина давом этган бу саодатли кунларга улар эллик йил йўл босиб етганлар. Шеър хомуш яқунланади. Аммо у асл муҳаббат ҳақидаги юксак, ўтли бир қўшиқдир. Мен бу шеърда севгининг шундай таърифини уқаман: гўзал ҳусннинг ўзингина, гўзал изҳорнинг ўзингина муҳаббат эмас. Икки инсоннинг топишуви, йигирма-ўттиз йиллик рўзғор ҳам, ҳатто ували-жували бўлмоқнинг ўзи ҳам ҳали муҳаббат эмас. Йўлларнинг эмас, дилларнинг топишуви муҳаббатдир.

Муҳаббат энг холис, энг беминнат, энг бетамаъ, тоза эътиқоддир. Кўнгил кўнгилдан сув ичдими, демак, шу — муҳаббат! Бир-бирига дуч келган икки руҳият чаманларга айланиб кетса. ўша муҳаббат!

Жами поклик, жами эзгулик муҳаббатнинг меваси экан, «билинг, динсизлар осиймас, муҳаббатсизлар осийдир» деган шоир тамоман ҳақдир.

Халқчиллик санъаткордан кенг халқ оммасига манзур бўладиган бадний шаклнинг соддалиги ва ифодалилигини талаб этади. Эркин Воҳидов ғазалларининг элга манзур бўлишининг ўзи уларнинг халқчиллигидан далолатдир. Шоирнинг ҳозирги замон ўзбек тилининг юксак ифода йўсинини топа олгани, ўзи орзу қилганидай, «юксак ҳислар, нозик санъатлар, тагдор мисралар» яратилишининг уддасидан ўта билгани уш халқ орасида машҳур қилди. 60—70-йиллар шеъриятида мумтоз адабиётнинг ғазалчиликдаги анъаналарини давом эттиришда Эркин Воҳидовчалик «кўп ва ҳўб» меҳнат қилган бошқа ижодкор йўқ десак бўлади.

Халқчил асарларда ҳаёт воқеалари, халқ учун муҳим қимматга эга бўлган масалалар халқ манфаатлари нуқтаи назари асосида ёритилади. Ғазал хусусидаги мунозараларда бу кўҳна жанр рамкасига ижтимоий-сиёсий муаммоларнинг сифиши душвор эканлиги, инсон руҳиятининг реалистик ҳолатларини бериш мушкуллиги ҳақида гап кетди. Авваламбор, бу даъвога қарши жавоб мумтоз шеъриятимиз саҳифаларини тўлдириб турибди. Қолаверса ижтимоий моҳият-эътибори билан ҳозиржавоблиги, жанговарлиги ила долзарб публицистик мақолалар ўрнини босадиган ғазаллар Эркин Воҳидов ижодида ҳам бор.

Шоирнинг «Даврон юки» ғазали давр ташвишларидан, уруш ва тинчлик орасида титраб, қалқиб турган замин хавотиридан нидодай янграйди... Инсон бу замин узра мисли дона буғдойдир. Унинг боши узра эса минг асрлик осмон юки айланади... Йўқ буғдойга ўхшатманг инсон бошини, найнки бу бошда минг олам яшириндир ва бу оламларнинг ҳар бир нуқтасида неча минг даврон юки жамдир. Шунча юки кўтарган Ҳазрати Инсон бу! Унга фақат, сажда, сажда қилмоқ жойиздир. Аммо:

Ер уза юксалмиш Инсон
Бир қўлида нур-чароғ,
Бир қўлида бор унинг
Маҳшар била тўфон юки...

Ер сийнасига «бешта қитъа, тўртта уммон юки» оғирлик қилмайди, лекин «кўксига томган қон юки зил-

дан — зилдир! Замин титроғининг бонси шу! Эй, табиат, эй она-Ер, Одамга инсоф тила, токи уннинг бағрини виждон юки тарк этмасин...

Шоир «юк» сўзининг бир неча бадий қирраларини кашф этиш борасида юксак инсоний туйғуларни изҳор қилар экан, шеър ниҳоясини «юк» сўзига яна бир образлиликни юклаб туриб яқунлайди:

Бас, хаёлга чўкма, Эркин,
Битмагай олам ўйи,

Кенг жаҳон сифган кўзингни
Босди тонг мужгон юки.

Мумтоз шеърятнинг анъана сифатида яшаб келатган энг аъло тамойилларидан бири поэзиянинг реал ҳаёт билан боғлиқлиги ҳақидаги ҳақиқатдир. Ҳазал безакдорлиги, романтик иқлимнинг устуворлигини сақлаган ҳолда, ўзига хос равишда, реализмнинг ажойиб намуналарини яратишга қодирдир. Э. Воҳидов Навоийнинг машҳур:

Ун сакиз минг олам ошуби агар бошиндадур,
Не ажаб, чун сарвинозим ўн сакиз ёшиндадур.

байти билан бошланадиган ғазалдан таъсирланган ҳолда, ўша баҳрда, мазкур ғазалнинг қофияларидан фойдаланган тарзда, аммо бутунлай бошқа — ахлоқий-тарбиявий мавзуда оригинал асар яратади. Ҳатто ғазалнинг матлаъси ҳам Навоий байтнинг матлаъси билан бошланади (битта сўзи алмаштирилади, холос):

Ун сакиз минг олам ошуби падар бошиндадур,
Не ажаб, чун ўғли онинг ўн сакиз ёшиндадур.

Бу ғазалдаги дидактика замона зайли билан, ёшлар тарбиясининг реал жиҳатлари билан узвий боғлиқдир. Тўқликка шўхлик қабилдаги «бебошликлар», фарзанд тарбиясининг ота-онага боғлиқ бўлган илдизлари ҳақида аччиқ гапирилади ва ғазал қўйидагича образли, тагдор ифода билан яқунланади:

Йўқ ажаб, ёшликда ўғлин
Ота ардоқлаб, суйиб,
Эркалаб бошига қўйди,
Ул ҳамон бошиндадир.

Эркин Воҳидов ғазалиётида миллийлик ва умуминсонийлик принципларини кузатарканмиз, қўйидаги манзарага дуч келамиз: шоир шеърларидаги «мен», унинг фикрлаш, сўзлаш тариқаси, кечинмалари, дил изҳорлари ғоят миллий, ғоят шарқонадир. Унинг лирик қаҳрамони билан мулоқотда бўларкансиз, кўнглингиз тўлиб бораётганини ҳис этасиз. Унинг шеърларида халқимизнинг ўзига хос руҳияти, тоғдай юксак феълларию камтарини, хокисорлиги, ўзигагина хос юмушлари, ташвишлари етук бадшийлик орқали тасвирланади. Шоир шеърларидаги шеърини маданият, ички мусиқа, ритм, қофия санъати бееназирдир. Тиниқ равонлик ва юмшоқ мусиқийлик шоирнинг иқтидор даражаси ҳамда ғоят меҳнаткашлигидан далолатдир. Бу фазлларнинг бир учи сўзсиз миллий мумтоз анъаналаримизга бориб уланади. Миллийлик жиҳатларининг умуминсонийлик, жаҳоний ўй ва жаҳоний муаммолар билан киришиб, қоришиб кетиши ҳам бизга мумтоз адабиётдан меросдир. Навонийга бир назар солайлик: шоир шеърларида инсонпарварлик, умуминсонийлик ғоялари билан пайванд берилади:

Хусн чу жилва қилур, оқу қарода йўқ фарқ,
Кишига келса бало — хоҳи хито, хоҳи ҳабаш.

Бу ғоя миллий маҳдудликни инкор этиб, ирқий ва диний фарқлардан қатъий назар, турли миллат кишиларининг иттифоқини мустаҳкамлашга қаратилгандир:

Агар ҳусн ўлса қотил, зор не дарवेशу не султон
Ва агар ишқ ўлса комил, ёр не ҳинду, не ўзбек..

Таниқли шоир Расул Ҳамзатов ҳам бадий адабиётдаги миллийлик ва умуминсонийлик тушунчаларига тўхталиб шундай дейди: «Бу ўринда икки тушунча (миллийлик ва умуминсонийлик) бир-бирини асло рад этмайди, аксинча, тўлдиради. Шохлар томирлар билан, жилғалар булоқлар билан боғлиқ бўлганидай, бу икки тушунча ҳам бир-биридан ажралмасдир».

Ўз миллатига фарзанд шоирнинг, фарзанд бўлганда ҳам халқнинг тақдирига масъул, ориятли шоирнинг изтироблари унинг қасидаларида ҳам намоёндир. Мумтоз адабиётимизда қасида аввал шоҳларга, мартабали одамларга бағишланган. Эркин Воҳидов ўзининг

«Инсон», «Ўзбегим», «Қўллар» қасидаларида оддий инсонни энг улуг, энг қодир зот деб билади. Бу асарларда шоирнинг она халқи, миллатига бўлган муҳаббатни умуминсоний моҳият касб этади. Шоир мушоҳада-сида чегара йўқ, миллатнинг фарқи йўқ. Унинг диққат эътиборида жами инсоният учун ягона бўлган Ер шарини уни тўпдай притиб ўйнамоққа қодир турган Инсон сурати туради: истаса фаттон, истаса қурбон инсоннинг, истаса сиртлон, истаса жайрон инсоннинг; истаса хандон, истаса гирён инсоннинг; истаса камрон, истаса яксон инсоннинг мураккаб дунёсидан тонг қолган шоир умумбашарият ғамини еган ҳолда дейди:

Ким фаранги, ким ҳабаш,
Ирқ, қон талаш, имон талаш,
Шулми инсондек яшаш,
Армон ўзинг, афғон ўзинг.

Мамлакатга мамлакат
Миллатга миллат бўлса қасд,
Қилғучи сўнг оқибат
Армон ўзинг, афғон ўзинг.

Онаизоринг — замин,
Танҳо йўғу боринг — замин,
Хаста беморинг — замин,
Уғлон ўзинг, дармон ўзинг.
(«Инсон» қасидаси)

«Ўзбегим» қасидасида ҳам «Помиру оқсоч Тиёншон» тоғларига тенгдош буюк тарихимиз ҳақида, бу буюк тарихни яратган буюк инеонлар ҳақида фикр ва гурур билан куйланади. Тарихимизнинг ҳар бир зарлавҳасига тўхталар экан, ўтмишнинг мағлуб ва ғолиб соньяларига таъзим ва муҳаббат изҳор этади. Минг ўлиб, минг тирилган, аммо бир умр бош эгмаган, гоҳ Муқанна, гоҳ сарбадор бўлиб яшаб келаверган эрксе-вар ўзбек ҳақида:

Сен на зардушт, сен на буддий,
Сенга на оташ, санам,
Одамийлик дини бирла
Тоza имон ўзбегим, —

мисраларида саҳовату меҳнатдан ўзгани билмаган халқ руҳияти тасвирланган. Қуйидаги байтда ҳам халқчил, миллий чизгилар мавжуд:

Фахр этарман, она халқим,
Кўкрагимни тоғ қилиб,
Кўкрагида тоғ кўтарган
Танти деҳқон, ўзбегим.

Ғоявийлик деганда биз асарнинг гражданлик руҳи, сермазмунлигини ҳам тушунамиз. Қуйидаги мисраларда шахсий манфаат билан ижтимоий манфаати бириктиб кетган инсоннинг гражданлик туйғуларини уқамиз:

Ўзбегим деб кенг жаҳонга
Не учун мадҳ этмайин!
Ўзлгим билмоққа даврим
Берди имкон, ўзбегим.

Миллийлик, халқчиллик тамойили шоир ижодининг бошидан поёнигача қизил ипдай кўзга ташланиб туради.

Эркин Воҳидов ғазалларида ўзбек халқининг зоҳирий ўзига хосликларидан тортиб:

Қирқта жоним бўлса ҳар бир
Кокилингга бир пилик,
Толасига ўзгаларнинг
Кўнгли чирмаш бўлмасин.

(«Уч балодан сақласин»)

Кеча чиқдинг соч учига
Пахтадан боғлаб пилик,
Ҳеч қачон эъозли пахта
Шунча ардоқландиму? —

(«Тола соч»)

каби унинг айрим ғазалларида халқимизнинг ботиний феъл-атвориғача реал чизгиларда берилади:

Жон билан дил ўртасида
Бўлди ул жонон талаш,
Не ажаб, ўзбек уйида
Донмо меҳмон талаш...

(«Жон талаш»)

Шундай қилиб, Эркин Воҳидов ғазалиётда Шарқ шеърлятида улкан мактаб бўлмиш Алишер Навоий анъаналарининг киши руҳиятини покловчи, юракда заминий орзулар ундирувчи, томир-томирингга озуқа берувчи қирраларидан фойдаланган. Ғазаллари асосан, муҳаббат мавзусида бўлганлиги боис, шу мавзу хусусида кўпроқ тўхталдик. Ва шу мавзу баҳонасида мумтоз адабиётдан мерос бўлмиш маънавий ва лафзий санъатларнинг шоир ижодидаги ўрнини кўрдик — **муболагали образлилик, шарқона сербўёқлилик** каби фазилатларни аниқлаб чиқдик. Бундан ташқари, ўтмиш меросимиздан бизгача барҳаёт келаётган **халқчиллик, ҳаққонийлик, ғоявийлик, миллийлик** ва **умуминсонийлик** тамойилларининг шоир ғазалларидаги кўринишларини баён қилдик.

Афләтун санъатининг таъсир кучини катарсис — покланиш деб атайди. Ҳақиқий санъаткорлик билан битилган асар китоб varaқларидан одамларнинг қалби ва шуурига кўчади. Энди у китобхон ички оламда ботиний бир қудрат бўлиб яшай бошлайди. Ҳақиқий шеърят маънавиятни поклайди, виждонни уйғоқ асрайди. У ўқувчига ҳаётнинг битмас-туганмас гўзалликларини тортиқ қилади. Шеърят, шу билан бир қаторда ҳар бир инсон тақдирда мавжуд бўлган кураш ва изтироблар, ҳаётини зиддиятлар қаршисида жасорат дарслиги ҳамдир.

Шеърят сеҳри билан кўзларинг равшанлашади. Нақ ёнингда турган, аммо пайқаманг нарсаларни кўра бошлайсан. Хаёлингда тиниқ ва ёруғ тасаввурлар туғилади. Истеъдод шаъми бу олаговур дунёни жангу жадаллари, гўзаллигю ногўзаллиги, ютишу ютқазилари, аламларни қувончлари билан қўшган ҳолда кўзингга азиз ва бебаҳо кўрсатади. У ҳужайра-ҳужайраларингда чўкиб ётган, кўзи очилмаган маънавий жавоҳирларингги топнишга, ўз-ўзингги кашф этишингга боис бўлади.

ЭРКИН ВОҲИДОВ ТОҒ ЛАВҲАСИ

Уфқларга кўйиб гулдаста,
Тоғ ортидан кўтарди-да бош.
Пастга боқди чўққидан аста
Олтин қалам тутган бир наққош.

Вақт ўтиб най —
Қамтар бола
Узни қўйди, семирди.

Бора-бора аввалгидек
Ёнишлари қолмади.
Мухлисларнинг ҳар галгидек
Олқишлари қолмади.

Лекин тақдир уни ошно —
Қилган эди куйларга.
Сур най номин олди,
Аммо
Бораберди тўйларга.

Туғилса қай уйда гўдак,
Хабар топиб бешикдан.
Наво чалиб, деб муборак,
Келаверди эшикдан.

Хотин-халаж чуввос қилиб,
Болалар шод зерикмай.
Гоҳ ғийқиллаб,
Гоҳ бўғилиб,
Куйлайберди собиқ най.

Охири у қариб қолди,
Бўғилдию томоғи,
Ҳам овоз,
Ҳам кўздан қолди,
Битди тамом қулоғи.

Лек, барибир,
Ешликдаги
Истеъдоди учун ҳам,
Ҳалол хизмат,
Пок юраги,
Пок ижоди учун ҳам —
Сақлар уни эл назарда,
Ҳурмат қилиб қўяди,
Қар най катта сайлларда
Ғат-ғат қилиб қўяди.

1977

СОФ ҲАВОНИНГ ФОЙДАСИ

Қирқ йил ҳаёт қурдик
Хотинжон билан.
Қирқ йил бир-бирова
Ёндош, меҳрибон.
Уни «жоним» десам
Ҳаяжон билан,
У мени атайди
Ҳануз «акажон».
Олтмиш беш ёшимда
«Акажон» деса —
Не ажаб, мен ҳамон
Ёшликка ошно.
Ёшликнинг бир сири
Аҳиллик эса,
Иккинчиси — сайр,
Мусаффо ҳаво.
Фақат ўзимизга
Аён сиримиз,
Келишиб олганмиз
Гўшангадаёқ —

Жаҳлдан жунбушга
Келсак биримиз,
Ҳавога чиқамиз
Бошқамиз шу чоқ.
Танга даво экан
Соф ҳаво, билсам.
Неча қор, ёмғирда
Ивидим, қотдим.
Хотин билан қирқ йил
яшаган бўлсам,
Қирқ йил соф ҳавода
Кечди ҳаётим.
Шундоқ умр кўрдюк
Хотинжон билан,
У мени асради
Соғлом, навқирон.
Уни «жоним» десам
Ҳаяжон билан,
У мени атайди
Ҳануз «акажон».

1981

МАТМУСАНИНГ ҚАЛПОҒИ

Қалпоқ олди Матмуса,
Қалпоқ деса қалпоқдай.
Уни кийиб Матмуса,
Нигит бўлди чақмоқдай.

Ўнта қўйга арзийди,
Ярақлаши бир жаҳон.
Бир қарасанг — сувсардек
Бир қарасанг — олмахон.

Қалпоқ эмас — эртак у.
Қалпоқ эмас — тилла тож
Қўйнинг-чи, ресторанда
Ювмаса ҳеч йўқ илож.

Қирдилар, ўтирдилар,
Буюрдилар арақли.
Дона Матмуса учун
Ичдилар бош қадаҳни.

Қалпоққа тери берган
Сувсар учун ичдилар.
Шундай қалпоқни сотган
Овсар учун ичдилар.

Эсланмаган қишлоқнинг
Итигача қолмади.
Мақталмаган қалпоқнинг
Ипигача қолмади.

Хўп ичдилар ўйламай
Ҳисоб-китоб қилмоқни.

Охирида пул етмай,
Топширдилар қалпоқни.

1976—1984

ДЕБОЧА

Истадим сайр айламоқни
    Мен ғазал бўстонида,
Кулмангиз, не бор сенга деб
    Мир Алишер ёнида.
Шеърият дунёси кенг,
    Гулзори кўп, бўстони кўп,
Ҳар кўнгил арзини айтур
    Неки бор имконида.
Эй мунаққид, сен ғазални
    Кўҳна деб камситмагил,
Севги ҳам Одам Атодин
    Қолган инсон қонида.
Тошга ҳам ширин ғазал
    Бахш айлагай оташ-ва жон.
Шавқ ўти ёнса агар
    Шоир — ғазалхон қонида.
Рост, ғазал авжида барча
    Ой ила Зухро эмас,
Кўп эрур сомончилар ҳам
    Шеърият осмонида...
Дўстларим, шоир деманг,
    Эркин ғазал шайдосидур,
Ёш денгу маъзур тутинг
    Саҳв ўлса гар девоида.

Адабий-бадиий нашр

ТУРСУНОЙ СОДИҚОВА

ЭЛ УСТОЗИМ

Адабий-бадиий талқинлар

Тошкент «Маънавият» 1997

Муҳаррир Г. Йўлдошева

Рассом Р. Зуфаров

Техн. муҳаррир Т. Золотилова

Мусаҳҳиҳ Р. Воҳидова

Теришга берилди 16.09.97. Босишга рухсат этилди 05.11.97. Бичими 84×108^{1/32}. Литературная гарнитураси. Юқори босма усулда босилди. Шартли б.т. 3,36. Шартли кр.-отг. 3,57. Нашр т. 3,16. 5000 нуска. Буюртма №171. Нархи шартнома асосида.

«Маънавият» нашриёти. Тошкент. Шодлик кўчаси, 6. Шартнома 9—97.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг китоб-журнал фабрикасида chop этилди. Тошкент, Юнусобод даҳаси, Мўродов кўчаси, 1-уй. 1997.